

Bonapartek osaturiko bizkaieraren sailkapenak: iturriak eta erizpideak

AGURTZANE ELORDUI

(Euskal Herriko Unibertsitatea)

0. Sarrera¹

L.-L. Bonaparteren sailkapenez geroztik bizkaieraren mugaketaz ihardun duten lanen urritasunak aski argi adierazten du printzeari euskal dialektologiaren aintzindaritzaz ezezik, mugaketaren arlo honetan gailurretaraino heltzea ere maizegi iratxeki zaiola. Harrigarria da, ostera, printzeak urte luzean buruan egin zuen eskuizkribu eta datu bilketaz eta bere lan dialektologikoetan erakutsi zituen zuzentasun eta zorroztasunaz aipamen eta iruzkinak sarri aurki daitezkeen bitartean, bakan batzu izatea bere eritzi linguistikoak eta, batez ere, euskalkien barnean aditzera eman zituen ezberdintasunetarako zerabiltzan erizpideak txerkatu dituzten ikerketak.² Aurreneko lan moetek duten garrantzia eta erabilgarritasuna ukatu gabe, printzearen erizpide linguistikoaren inguruko azterketa zehatzik ezak eta, bereziki, edozein lan dialektologikoren emaitzak are gehiago sailkapen linguistiko batenak ikerlariak hautatzen dituen erkagai linguistikoaren arabera direlako usteak eraginik, interesgarriago begitandu zaigu bizkaiera banatzeko hauteman zituen ezaugarri linguistikoetan eta sailkapenak burutzeko orduan izan zituen datu-iturrietan sakontzea. Bonaparteren eritzien bilakabidea hobeki adituko delakoan, nahiago izan dugu euskalki honen gaineko ikerlanetan hala nola erizpideak aukeratzekoan ekarri erabakiorra izan zuen Juan Mateo de Zavalaren *El verbo regular vascongado del dialecto vizcaíno* (1848) gramatikak banaketari dakartzkion zehaztasunen azterketari zein lan honen benetako egitasmoen lehendabizikoz ekitea. Bonaparteren eta beronen laguntzaileen ikerlanen inguruan hiru dira aztertu nahi ditugun auzi nagusiak. Lehenda-

(1) Lan hau Kongresuan emandako hitzaldiaren testu zuzendu eta osatua da. Eskerrik beroenak berriz Ricardo Gómezi bere aholku eta paregabeko laguntzagatik eta halaber, lan honen lehen idazketari hainbat zuzenketa eta ohar egin dioten Joseba Andoni Lakarra, Miren Lourdes Oñederra eta Koldo Zuazori. Okerrak ene.

(2) Printzeak Euskal Herrian egin zituen bidaiez nola datu eta itzulpenen bilketaz ik. Arana Martija (1989), Vilallonga (1956) eta Yrizarren (1981 [1949]: 103-104) lanak, besteak beste. Sailkapenen aurkezpenik osoena, gure ustez, Yrizarrena (1981 [1949]: 104-125) dugu. Euskalki bakoitzaren barneko eremu linguistikoak banatzeko baliaitu zen erizpidez oso lan urri dagoelarik ere, euskalkien artean bereizi zituen ezaugarriez jabetzeko lan interesgarriak ditugu; ik. bereziki Mitxelena (1988 [1964]: 6-13) eta Zuazorenak (1988a: 96-98). Printzearen eritzi linguistikoak eta garaiko hizkuntzalariekiko eztabaiez Gómezek (1989) osaturiko lanak biziki laguntzen digu Bonaparteren ikuspuntu linguistikoak euskalkiak aztertzean eta sailkatzean izan zuten eragina ikusteko.

bizi, printzeak urterik urte bizkaieraren gainean gehiago jakin ahala, sailkapenei gaineratu zizkien berrikuntzak argiago uler daitezzen, batetik bestera idoro daitezkeen aldakuntzak azaleratuko ditugu. Honezaz landara, lan hauek burutzeko Bizkaian laguntzaile izan zuen Uriarteren gutunetako eritziek, bizkaieraren be-reizgarriez nahiz hizkeren zabaleraz eskainitakoek, Bonaparteren lanetan norainoko islada izan zuten aztertu nahi dugu. Bidenabar, azken honek itzulitako dotrinen eta printzearen sailkapenen artean dagoen lotura kronologiko hertsia gogoan izanik, itzulpenok bizkaieraren hizkeren lekukotasun idatzi legez izan dezaketen balioaz eta printzeak hauetarik iradoki datuek mugak zehazteko orduan zer-nolako eragina izan zuten eztabaidatu. Amaitzeko, aurreko gai oro zehaztearren, bizkaieraren berezitasu-nez mintzatzaren diren Bonaparteren argitalpen urrietan eta aipatu Uriarteren gutun eta itzulpenetan han hemenka barreiatu dauden datu eta usteak batu ditugu, banaketa ezberdinetan erabili zituen erizpideak, edo aintzat hartu zituen ezaugarri linguistiko erabakior zenbait behinik behin, ahalbait argien adierazteko asmoz.

1. Juan Mateo de Zavalaren ekarpena eta eragina

Esan bezala, euskalki honen mugaketa zorrotza egin zuen Bonaparteri ekin aurretik nahitaezko deritzagu bizkaieraren sailkapenatarako printzearengan eragin handia izan zuen Juan Mateo de Zavalaren ekarpenen isladaz eta, bide batez, bere gramatika bizkaierazko hizkeren ezaugarri buruz egiten zuen erabileraz hitz pare bat esateari.

Bizkaieraren inguruan argitaraturik izan zen aurreneko gramatika honek, dagoe-neko Koldo Zuazok (1988c) ohartarazi digunez, euskalki honen ezagutzarako oso baliagarriak izan daitezkeen xehetasunak dakarzkigu. Lau multzotan banatzen ditu Zuazok (1988c: 547) aipatu ekarpen hauek:

Lau multzotan bildu ditugu Gramatika honetan azpimarratu nahi genituzkeen besterik ere bai bait zegoen! ekarri nagusiak: a) Zavalak bizkaieraren barruan somatzen dituen aldaketa eta ezberdintasunak; b) bizkaieraren eta gainerako euskalkien artean ikusten dituen kidetasunak; c) baztergarriztat jotzen dituen egitura eta esamoldeak eta d) Zavalaren erabaki zenbaitetan «analogiak» eta «jatorrizko euskarara» itzuli nahiak daukan eragina.

Lehendabiziko multzoan ageri argibideak, alegia, Zavalak Bizkaiko hizkeren artean somatzen zituen aldaketa eta berezitasunen multzoak, gure lanari dagokiolarik bederen, berebiziko garrantzia izango du;³ izan ere, honen barnean idoro daitezkeen ezaugarrien azalpenek osatuko bait zuten euskalki honen sailkapenari hasiera eta behin betiko bultzada eman zioten Bonaparteren lanen jakin-iturri oparoena.⁴

(3) Ez ditugu hemen berresango bizkaieraren barneko ezberdintasun hauek. Izan ere, luze eta ongi jardun du honetaz Koldo Zuazok (1988c), besteak beste Zavalak agertu ekialde, erdialde eta mendebaldeko hizkerak elkarren artean dituzten ezberdintasunak zein gainerako euskalkiekin dituzten loturak argiro erakutsiz. Atal honetan, bada, helburu nagusia Zavalak bizkaieraren mugaketari egin zion ekarpena eta honen eritziek printzearengan izan zuten eragina ezagutaraztea delarik, ikerlari bien lanen arteko itsaspena eta ezberdintasuna nabaritzera mugatu gara.

(4) Bonaparterengan ezezik, euskal dialektologian garrantzi aipagarria duten Azkueren lanetan ere nabarmena da Zavalaren eritzien harrera. Izan ere, Azkue gramatika honetaz nahiz Zavalak osaturiko alegiez (Zavala 1986) baliatu zen bere *Hitzegia* (Azkue 1905-6) eta *Morfologia* (Azkue 1925) osatzeko orduan. Jakina da, bestalde, Azkuek

Azken honen materialeak arakatuz gero, berehalaxe ohar gaitzke hiru arlo nagusitan nabarrituko dela Zavalaren eragina. Printzeak bizkaiera aztertzean kontuan izan zituen ezaugarriak hobekien eta osoroen biltzen dituzten *Langue basque et langues finnoises*-ek (Bonaparte 1862a) eta *Le verbe basque en tableaux*-ek (Bonaparte 1869) Zavala gramatikariak jarritako adibideez nola eritziez guztiz baliatu zelako lekukotasun nabariak eskaintzen dizkigute. Testigantza hauen ondorioz, printzeak aurreneko lanean Zavalak aditzera eman zuen eufonia bokalikoen bereizketaren nolabaiteko berrikusketa egin zuela eta 1869koan hizkera bizkaitarrez azaldu ikuspuntuak hein handi batean gramatika honetatik hartuak direla baietsiko genuke. Ez dirudi, bestalde, Zavalaren eragina bi ikerlan hauetara soilik mugatzen denik; egiazki, gainerako sailkapenak garatzeko Zavalak nabarmendu ezaugarrien eta, eskuarki, aipatu dugun eufonia bokaliko ezberdinen zehaztapenari aparteko ahalegina eskaini zion printzeak, bizkaiera banatzeko kontuan izan zituen ezaugarrien artean gramatikariak azaldutakoak oinarrizko aztergai bihurtuz, nonbait. Bestalde, Jose Antonio Uriarte arrigorriagarrak Bonaparteren aginduz itzultitako dotrinak osatzeko Zavalaren zehaztapenez naharo baliatu izateak gramatikari honen emaria printzearentzat eta, ondorioz, bere languntzaileentzat bizkaieraren barneko ezberdintasunez jabetzeko euskarri aberatsa izan zela erabat berretsi digula uste dugu.

Seguraski, Bonapartek bere sailkapenen osagarri eta argibide gisa erabili izateak zerikusia handia izan du azken mendeotako euskal dialektologiaren historietan Zavalak ezagutarazi zituen ezberdintasunak eta, batez ere, herrien izenen arabera egin zuen eufonia ezberdinen banaketa bizkaieraren sailkapentzat hartua izatearekin. Nolanahi izanik, lan hauen eraketari helduko badiogu, ikerlari biok euskalkiei buruzko ikuspuntu eta azterbide hagitz ezberdinei jarraitzen zietela izan behar dugu kontuan. Mitxelena aurreratzen digu (1988 [1964]) Menéndez Pidalen esanak bere eginez Bonapartek, euskalkiak izaki hertsizat hartzearen ondorioz, azpieuskalki eta hizkeren banaketa zorrotza egitea izan zuela bere iharduera osoaren xede nagusia, hau da, hizkeren arteko mugak zehaztu nahi zituela beren aparteko ezaugarriak zituzten hizkera itxiak sortuz.⁵ Ostera, segidan bistakoa izango denez, ezin ziren

ere, Zavalak zein Añibarro hautatutako bizkaieraren eredia aldarrikatzen duela Markinako eskola deitu izan denarena gaitzetsiz. Ikus dezagun, bestela, Bonaparteren *Langue basque et langues finnoises*-en inguruan Azkuek eginiko lanean bi joera hauetaz dioskuna: «Quise contribuir a esta unificación en el dialecto bizkaino al crear primero la Revista *Euskaltzale* y poco después el semanario *Ibaizabal*, dejando a un lado el sistema mal llamado markinés, el mogueliano, y adoptando el de Añibarro, que ya antes lo pusieron en práctica Micoleta y Capanaga, y en sus mismos días el fabulista Zabala, aunque ésta su obra fué entonces desconocida. El sistema de estos escritores, sobre estar apoyado en el pueblo, como también siquiera parcialmente el de Moguel, tiene la doble ventaja de ser normal y por lo mismo más fácil y asequible tanto a los bizcainos como a los que hablan otros dialectos vascos. La unidad literaria de los dialectos centrales, de que nos habla el príncipe Bonaparte, tiene por base principal el mutuo respeto que se tienen las vocales al unirse. Un escritor labortano, contemporáneo nuestro, estampó estas poco corteses palabras en el semanario *Eskualduna* que por entonces dirigía: *hango eskuara idor eta torpe batean*. De haber prevalecido en nuestros días el sistema premogueliano, no habría tenido el señor Adema base para lanzar ese su torpe epíteto.» (Azkue 1927: 29-30).

(5) Ik.: «Siempre fue prisionero, muy particularmente, del «concepto unitario arcaico de los dialectos», para emplear una expresión de Menéndez Pidal. Por ello se propuso como coronación de la obra de toda su vida la delimitación de los dialectos vascos, con sus subdialectos y variedades, delimitación que obtuvo una magnífica expresión gráfica en las dos versiones de su famoso mapa (1863), en el cual se atiene al pie de la letra a ese principio.» (Mitxelena 1988 [1964]: 7).

tankera horretakoak izan lan honetara Zavala bultzatu zuten helburuak. Izan ere, dialektologiaren ikerbideak eta interesak ezezagun zituen bere garaiaren jarrera arauemaileari atxikirik, oharkabean zientzia honi ekarpen ugari badakarkio ere, ez zion bereziki ardura bizkaieraren ezaugarrien mugatzeak. Egiaz, Zavalaren funtsezko egitasmoa bizkaieraren aditzaren eredu erregular bat ematea zen, hizkera ezberdinetako aditzaren bereizgarrien iruzkinak eredu honen argibide edota sendogarri lana beteko zutelarik. Batetik, hortaz, hizkera mintzatueta egokien eta erregularren zeritzen formez eta, batez ere, bizkaieraren ohitura literarioari ahalbait zuzentzen jarraiki, idazleen erabilera ohizkoenez eraikitako bizkaieraren aditz ereduak erakusten digu.⁶ Bestetik, gramatikaren pasarte zenbaitetan euskalki honetako hizkeren hainbat apartekotasunen berri emateaz landara, elkarren artean eta hizkera guztiak gainerako euskalkiekin amakomunean dituzten ezaugarriez ere hitz egiten digu.

Honela azalduz, egon daiteke oso ezberdinak diren emari hauek xede ezberdinei erantzuten zieten edo bizkaieraren ereduaren barnean biak kontuan izan nahi zituela uste dezakeenik. Gramatika honetan barnatuz gero, berriaz, Zavalak lana osatzean buruan zuen irakurle moeta bikoitzari gehienbat edo zeharo egokitu dela ohartzen gara. Beronen esanen arabera, bere lana irakurlegai ezberdinei zuzentzen die: Eliz gizonei eta bere hizkuntzan sakondu nahi zuten euskaldunei batetik, eta euskara ikasi asmo zuten kanpotarrei bestetik. Egitasmo nagusia, bada, berak eraikitako aditzaren eredu bizkaieraren jarraibide bateratu gisa erabilia izatea zen. Hone-tarako, hizkeren ezaugarriak aditzera ematen ditu jasotzaile ezberdinek kanpotarrek nahiz, neurri ezberdinean, euskaldunek izan zitzaizkiren zailtasunen argibide eta, sarri askotan, bere eritzien sendogarri gisa. Hiru zeregin ezberdin betetzen ditu, gure ustez, berezitasunen erakuspen honek:

a. Zenbait kasutan berak emandako bizkaierazko eruditik urruntzen ziren alda-ketek sor zezaketen nahasketaz ohartaraztea dugu oinarrizko eginbeharrekoa. Adibi-de gisa dakargu eufonia aldaketen banaketa jakinaraztean azalduzko pasarte hau, Zavalak ezarri nahi zuen aldaketa eufonikorik gabeko eruditik aldentzen ziren usa-dioen agerpenak betetzen duen zeregin argigarria hobeto ikus dadin:⁷

(6) Zavalak berak bere obraren sarreran lehenetsun honetaz ohartarazten digu: «Acerca de los artículos advierto que en caso de variantes escojeré los que me parecen formados con mas uniformidad, aun cuando no estén tan bien recibidos, especialmente si los han usado algunos de nuestros escritores. En conformidad de esto en los de recipiente de la voz mista pondré *zatzátaz*, *natzáico* etc. como lo ha usado el P. Astarloa en su *Urteco*, y en el potencial *ciniei*, *guinei* etc. como el P. Añibarro en su *Lora-sorta*. A veces pondré unos y otros dando la preferencia á los mas uniformes como en los de las 2ª personas del singular y 1ª del plural de la conjugacion pura de indicativo en activa *dozuz*, *dituzuz* : *doguz*, *dituguz*; y en la mista *cinzan*, *cinéan*; *guintzan guinean*.» (Zavala 1848: vi).

(7) Jakina ere bada Zavalak baino lehenago bere garaikidea zen Añibarrok bizkaieraren eredu literarioarako aldaketa eufonikorik gabeko erabilera berberoni eutsi ziola, Markinako eskolatik bereiziz. Añibarrok ere 1820an idatzitako *Gramática Bascongada*-n. hiatoen bilakabide guztiak agertzen dituen arren, azaldu zuen eredurako errazagoak eta naturalagoak zeritzen aldaketa eufonikorik gabeko formak aukeratzen ditu: «Mucha parte de Bizcaya, algunos Pueblos rayanos suyos, y en las cinco Villas de Navarra posponen una *b* al *U* de nombres, y conjugaciones: como *Cerua*, *ceruba*; *zuec*, *zubeac*; *deutsue*, *deutsube*, y una *j* herida al *ia*, v. g. *arguia*, *arguija*; *ogua*, *oguija*, pero como en lo restante del pays bascongado no se inovan sus radicales omitiré dichas letras *b*, y *j*, siguiendo lo más común, y general; (...) Tampoco desquiciaré de su rayz la mudanza que en dichos Pueblos hacen trocando la *e* en *i*, como *bete*, *betia*: *orde*, *ordía*; y la *o* en *u* como *Jangoico*, *Jangoicua*, *cuarena*; *oso*, *osua*: pues sobre no haber necesidad de mudar estas letras que el uso ha introducido, es más natural, y más fácil el no mudar, y alterar estas letras.» (Añibarro 1969: 13-14).

Con el fin de escusar á mis articulos cualquier extrañeza que pudiera originarse del diverso modo de pronunciar que se observa en los pueblos de nuestro dialecto, y para dar al paso noticia de sus particulares eufonías, voy ahora á esplicarlas (Zavala 1848: 54).

Edo aditz-jokoak erakustean oraindik argiroago adierazten digu hizkeren xehetasunen azalpena bere proposamenak oinarrituagoak eta ulergarriagoak izan zitezen ematen zuela:

Y deseando que esta esplicacion sea mas clara, útil y fundada, no me ceñiré á sola la conjugacion comun y regular; síno que, cuando me pareciere conveniente, me extenderé tambien á las peculiares, y la haré comprensiva de todas las conjugaciones de nuestro dialecto (Zavala 1848: 59).

b. Hizkeren bereizgarrien azalpenari eutsiko zion, bestalde, erabilera guztietatik berak «naturalen»⁸ eta egokientzat jotzen zuenaren eta, ondorioz, bere eredurako hautatua izango zenaren adierazpena egiteko. Aukeraketa hauetan, lehen aurreratu legez, idazleen ohitura literarioei atxikiriko formek eta, bereziki, Zavalak lan osoan zehar agerian jartzen duen erregulartasun beharrak erabateko lehentasuna izango zuten:

En el nuestro para los artículos de la 2ª y 1ª personas mistas de las conjugaciones de recipiente se usa algo de *âtza é intzâ*; pero las mas acreditadas son *acha é incha*. Dicese pues «*aguertu n-atzâ-co, ó n-acha-co*; yo me le he presentado: *ezcutadu n-intzâ-tzuen, ó n-incha-tzuen*; yo os me escondí á vosotros: *etorten z-atzâ-taz ó z-acha-taz* vos me venis: *yoango c-intzâ-cuezan, ó c-incha-cuezan*; vosotros le iriais». Las primeras son preferibles por mas afines á la natural, y mas conformes á las de los otros dialectos; las usó el P. Astarloa, en su *Urteco Domeca*, y yo las usaré en mi conjugacion (Zavala 1848: 61).

Lekeitio, Orozko eta erdialdeko hurrengo usadio hauek aditz jokuaren gainerako formekin parekotasun handiagoa zutela medio aukeratuak izatea erregulartasunak zuen garrantziaren adibide egokia begitandu zaigu:

Nada digo de *evazan, ev'ezan, nevazan* de Lequeitio, y aun los dos primeros de Orozco: ni del *nendun, neuduzan, eud'ezan* de todo el centro de Vizcaya, que sin duda son de una formacion mas conforme al resto de la conjugación, que *cituan, cituen, nituan* que han adoptado nuestros escritores: nada digo repito, porque dichos articulos insertaré yo en mi conjugacion (Zavala 1848: 56).

c. Sarri, hizkeren xehetasunak adierazten ditu hauetatik txartzat jotzen dituenak edo bere eredurako baliogabeak diren erabilera arruntak ezabatzeko izan dituen arazoibideak emateko asmoz. «Defectos que deben evitarse» edo «Anomalias redundantes» ataletan honelako adibide ugari ediren dezakegu. Ikus dezagun, adibidez, mendebaldeko bizkaieraren erdialdeko hizkeran erabili ohi den aditz-izeneko *-iten* (*izaiten, emoiten*) bukaeradun aldaerez esaten diguna:

Y por lo contrario en muchos pueblos del centro añaden á algunos participios acabados en *n* una *i* inmediatamente antes de *ten*, y en lugar de dicha *n* suprimida:

(8) Zavalak, maisutzat zuen Astarloari jarraiki, *natural* hitza darabil "ez-markarua" dena adierazteko. Astarloaren erabilera honetaz ik. Oñederra (1989).

v.g. *izan*, *iza'-i-ten*, *emon*, *emo'-i-ten* ó *ema-i-ten*. Axular usa mucho de esta adición en su *Gueroco guero*, como tambien el catecismo de Zuberoa.

Todas estas anomalías se debieran olvidar, haciéndose uso solo de formación general con la característica *ten*: lo que podría conseguirse con suma facilidad, atento á que en todos los pueblos, y para todos los verbos está ella en uso corriente (Zavala 1848: 13).

Berebat, Bilbo inguruko kostaldeko hizkeraz hemen esandakoa:

Por 3. defecto cuento la supresión de la *n* final de los artículos, practicado en los pueblos de la costa del mar cercanos á Bilbao, v. g. «*Yan eguia'*» por *eguián* ó *evan*, él lo comió: *etorri cídi'* ó *za'* por *cídin* ó *zan*, se vino: *yoan ekio'* por *ekion* ó *yacon*, se le fué (Zavala 1848: 57).

Guzti hau aintzakotzat hartuz, ez dirudi azpieuskalki edota hizkeren sailkapena egitea gramatikalarari honen egitasmoa zenik. Hala eta guztiz, esanak esan, ez dugu honetan idoro datuek dialektologiarako duten garrantzia gutiesteko inolako xederik; are gutxiago, guztiz kontrakoa egin nahi genuke. Azken batean Zavalaren lanean aurkitzen ditugun azalpenak, nahiz gaitzesten nahiz onesten dituen ezaugarrienak, hasiera batean uste genezakeen baino egungo dialektologiaren helburuetatik hurbi-lago ageriko zaizkigula uste dugu. Izan ere, gaur egun bizkaieraren barruko ezberdintasunen ikerketa diakroniko baterako arras erabilgarriak gerta dakizkigukeen ezaugarri linguistikoen jokabidea eta zabalera adierazten digu, eremu hertsia osatzeko inolako asmorik gabe.

Hurrengo atalaren sarrera gisa esan behar dugu, beraz, Zavalari zor diogula, besteak beste, bizkaieraren hizkeren artean somatzen zituen ezberdintasun morfologiko eta fonetiko zenbaitz ohartaraztea. Bonaparteri, orobat Zavalak gramatikan adierazi hauek eta urte anitzetan laguntzaileen bidez nahiz lekuan lekuko jaso zituen datuak lagun, egun darabilgun bizkaieraren sailkapena osatu izatea.

2. Bonapartek osaturiko bizkaieraren sailkapenak

2.1. Sailkapenen aurkezpena eta batetik bestera ediren daitezkeen aldakuntzak

2.1.1. Hizkeren aurreneko sailkapena den 1863koan ageri emaitzak ezagutarazi aurretik, interesgarri iruditu zaigu banaketa honen oinarri teorikotzat har dezakegun *Langue basque et langues finnoises* (Bonaparte 1862a) lanari eta, batik bat, honen laugarren atalean “bokal harmoniari” eta bokalen bilakaerei eskainitako sailari lotu izatea.⁹ Hizkuntza fino-ugrioen eta euskararen zenbait arlo gramatikalen erkaketa den lan honetan¹⁰ aurrerantzean kontuan izango zuen euskalki literario eta ez literarioen arteko banaketa azaltzeaz landara (Bonaparte 1862a: 27),¹¹ aipatu laugarren

(9) Labur beharrez, Bizkaiko hizkeraz emandako azalpen eta adibideak baizik ez ditugu agertuko.

(10) Lau arlo nagusi ikutu asmo duela aurreratu digu: «1 sur la formation du nominatif pluriel; 2 sur la déclinaison définie; 3 sur la conjugaison objective pronominale; 4 sur l'harmonie et la permutation des voyelles.» (Bonaparte 1862a: 9).

(11) Obra honetan ezetik, Erxenikeri bidalitako eskutitzetan ere banaketa berau idoro dezakegu: «Je compte: le biscayen du centre (dial. pour ainsi dire inculte); le biscayen littéraire des livres; le guipuscoan littéraire; le haut-navarrais (dialecte inculte); le labourdin littéraire; le basnavarrais (dial. inculte); le souletin littéraire.» (Urquijo 1910: 237-238).

atalean hiatoen bilakaerak bi kategoria ezberdinen arabera bereizten ditu, hauetarik herri ezberdinetan azaltzen diren hiru bilakaera sistema idokiz.¹² Hauexek dira, hortaz, Bonapartek egin zuen banaketa eta honen inguruko azalpenak:

2.1.1.1. Aurreneko sistiman lehendabiziko kategoriako aldaketak, hau da, hiatoren bigarren bokalek —*a, e, o*, bokal gogorrek— aurre-aurretik doan bokalean sortaraziko aldakuntzak baizik ez dira onegarriak. Honako hauek izan daitezke:

— *a + a* bilkurak hizkera zenbaitetan *ea*, besteetan *ia* ematen du: *alabea, arrebea, aizpea, ilobeia, lumea; alabia, arrebria, aizpia, illobia, llobia* edo *ilobia*.

— *a, e, o* baten aurrean doan *e > i* bihurtzen da: *semia, bior, diabru*.¹³

— *i*-k ez du inoiz aldaketarik jasotzen, baina zenbait hizkeratan *j* edo *y* bat tartekatzen da *i*-ren eta bokalaren artean:¹⁴ *mendiya, mendiya, mendiyen; bijotz, biyotz*.

— *o* bokala *a* edo *e* baten aurrean *u* bihurtzen da eta zenbait hizkeratan *b* edo *m* tartekatzen da bi bokalen artean: *artoa, artua, artoba, artoma*.¹⁵ Azken bi aldaketa moetak Orozkon eta Baranbion gertatzen direla esaten digu:

L'interposition du *b* est exclusive à la variété d'Orozco et de Barambio et les gens les plus grossiers du pays montueux d'Ergoyen, surtout les vieillards, préfèrent souvent le *m* au *b*. Le son de ce *b* est identique ou du moins fort ressemblant à celui du *w* anglais (Bonaparte 1862a: 33).

— *u* eta *a, e, o* bokalen artean *b* edo *y* tartekatzen da: *burua, buruba, buruya*. *b* sartzen da Lapurdin eta Arraiozen eta, berebat, Orozko eta Baranbioko euskaran:

Le *b* euphonique qui vient après l'*u* se prononce comme le *w* anglais ou à peu près dans le Labourd et dans plusieurs localités limitrophes de l'Espagne, telles qu'Arrayoz dans la vallée navarraise de Baztan, etc. Cette remarque s'applique aussi à la variété d'Orozco en Biscaye et de Barambio en Alava (Bonaparte 1862a: 34).

2.1.1.2. Bigarren kategoriako aldaketak deitzen die hiatorekin lehenengo bokalak ondorengo bokalean edota ondorengo silabako bokalean eragiten duenean, hots, *u, i* bokal leunen eraginpean *a > e* bihurtzeari. Bilakaera hauek baizik onartzen ez dituz-

(12) Azkuek Bonapartek laugarren atalean aurkeztu datu hauek *Erikkizundi Irukoitzua*-n azaldukoekin gonbaratu eta akasduzkat jotzen ditu: «Entre los apéndices figura en cuarto lugar uno cuyo título es *Tableau montrant les permutations des voyelles d'après les différentes variétés de la langue basque*. En la 1.ª columna figuran números de 23 pueblos numéricamente ordenados. Los datos que respecto de algunos de ellos suministraron al príncipe son muy deficientes (...). Como verá el lector, son completamente distintos los datos de Markina y Bermeo que figuran en uno y en otro Paradigma, como también lo son casi del todo los de Goierri que figuran en el *Tableau* de Bonaparte y los de los cuatro pueblos *goyerrianos* extraídos del Cuestionario de nuestra Academia.» (Azkue 1927: 24).

(13) Ohar batean erasten du Baranbio eta Orozkoko berezitasuntzat zuen erabilera hau: «L'*e* que précède un autre *e* ne se transforme en *i* que dans la variété d'Orozco et Barambio et de quelques autres localités limitrophes jusqu'aux environs de Bilbao. Cette règle toutefois ne s'applique pas au génitif pluriel, car '*semeen' des fils* ne se change pas en *semien*, quoique '*deutsee' ils le leur ont* se transforme en *deutsie*.» (Bonaparte 1862a: 31).

(14) Ohartarazten du, dena dela, *e* baten bilakaeraren ondorioa den *i* batek ez duela inoiz *j* edo *y* eskatuko (Bonaparte 1862a: 32).

(15) Beheraxeago *m* tartekatzea saskarra eta irragarria den erabilera dela diosku: «L'interposition du *m* est trouvée généralement on ne peut plus grossière et ridicule, mais elle n'en est pas moins en usage pour cela chez quelques paysans d'une certaine localité» (Bonaparte 1862: 33-34). Ezbairik gabe, Uriarteren laguntzailea zen Miguel de Oarabietaren esanetara mugatzen da printzea eritzi hau agertzean. Honela idatzi zion lankide honek frantziskotarrari azken honek printzearekin Londresen igaro zuen garaian: «Algunos ancianos y otras personas rudas, esto es, torpes o rústicas dicen: *artoma, ardaoma, macallaoma*; pero son muy pocas y esto sólo en lo más montañoso y distante de la población y sólo en Orozco, pero no en Barambio (...).» (Ruiz de Larrinaga 1957: 437).

ten herriak bigarren sistimaren barruan txertatzen ditu; *a > e* bilakatzen da *i, u* baten aurrean hiru kasu hauetan:

a. *i, u* bokalak hiatoaren lehenengo bokala direnetan: *begie; zerue*.¹⁶

b. Hitz bereko aurreko silaban daudenean: *izer; buler; aite*.

c. Hurrengo hitza silaba bakarrekoa den kasuetan *i* eta *u*-k ondoko hitzaren bokalak ere itxuraldatzen dituzte: *argi bet; etorri de*.

Honelako aldaketak Bizkaiko hizkera gehienetan, araberaren eremu osoan, gipuzkeraz mintzatzen den zati batean eta goinafarreran ere agertzen direla diosku (Bonaparte 1862a: 38).

2.1.1.3. Azken sistema duten hizkerek kategoria bietako aldaketak batera, hau da, bokalek elkarri eragitearen ondorioz sortutakoak onesten dituzte: *alabie, semie, begije, ollue, burube*. Honelakoa Otxandion, erdialdeko bizkaieran eta Laudion ere agertzen da.

Sistema hauen arabera aldaketa eufonikoak onartzen dituzten Euskal Herri osoko herriak bost taldeko taula batean sartzen ditu:¹⁷ Bizkaiko hizkerak direnaz bezainbatean, taularen bigarren taldean Markina, Bermeo eta Durangoko kasuak batera ikeretzen ditu, hiatoetan lehendabiziko sistimaren aldaketak azaltzen dituztenak direlako, gure ustez. Laugarren taldean Arratia eta Orozkokoak jartzen ditu, orokorki bigarren kategoriako aldaketak soilik onartzen dituztelako. Bostgarren taldean, azkenik, hirugarren sistema, hots, kategoria bien aldaketak batera onesten dituzten Otxandioko, Bizkaiko erdialdeko eta Laudioko hizkeretakoak adierazten ditu.

Espero zitekeenez, lan honi hasiera emateko orduan ez zen Bonaparte huts-hutsetik abiatu. Berak aitortzen digunez (Bonaparte 1862a: 10), gipuzkera, bizkaiera, arabera eta nafarrerari buruz agerturiko emaitzak, 1856an eta 1857an eginiko bidaien ondorioak izateaz gain, Lardizabalengramatikan, Zavalaren *El verbo vizcaíno*-n (sic) eta Intxausperen *Le verbe basque*-n azaldu datuetarik hainbat eta hainbat ekarri jaso zituen bere eritziak sendotzeko. Bizkaieraren kasuari dagokionez behinik behin, ez dago zalantzarik, lehendanik aurreratu bezala, Zavalak emandako eufonia bokaliko banaketaren ikusketa eta zenbait berrikuntza egiten duela lan honetan. Ikus ditzagun segidan Zavalaren eufonien banaketan agertu bereizketak, printzeak egin zuen orrazketaz hobeto ohar gaitezten. Herrien arabera izendaturiko lau eufonia moeta antzematen ditu: Markinaldeko herriak eta Gipuzkoako herri bizkaieradunen bilakaerak batzen dituen, Arratiakoa, Erdialdekoa eta Orozko inguruko herrietakoa:

129. A cuatro clases reduzco las eufonías vizcainas, á las que por sus localidades doy los nombres de marquinesas, arratianas, centrales y oroscanas.

130. Las mas célebres son las marquinesas, llamadas por el Señor Astarloa vizcainas, y de las que han usado tanto el mismo, como muchos escritores, á escepcion

(16) Orozko eta Baranbioko euskarán, osterá, bestelako bilakabidea beranduago inguru honetako euskararen berezitasuntzat izango duena adierazten du: «L'a précède de l'u et suivi du n se change aussi d'une manière régulière en i, mais cela n'a lieu que dans la variété biscayenne d'Orozco et de Barambio, où l'on entend *buruin* pour 'buruan' dans la tete; *zeruin* pour 'zeruan' dans le ciel, etc.» (Bonaparte 1862a: 37).

(17) Honako hauek ditugu talde bakoitzaren barnean aurkeztu zituen herriak: «I. Villareal de Guip., Añibarro; II. Marquina, Burunda, Bermeo, Durango, Goyeri, Beterri, Oyarzun, St. Jean de Luz, Bidart, Hasparren; III. Soule, Cize, Baigorri; IV. Arratia, Cegama, Arrayoz, Orozco, Ergoyen; V. Ochandiano, Centre de la Bisc., Llodio.» (Bonaparte 1862a: 53).

de Añibarro, Cardaveraz y Arzadun. Ellas estan en uso en la Villa de Marquina y pueblos de su circunferencia, y siguiendo por la raya de Guipuzcoa, se estiende tambien á los de esta provincia que hablan el dialecto vizcaino y á otros muchos de ella y aún de Navarra. Consisten estas eufonias en que para mayor suavidad del habla alteran las cuatro vocales ultimas al contacto con otras. La *e* encontrándose con la *a*, *o*, ó *u*, se muda en *i*: á la *i* al roce con cualquiera de las otras cuatro se le añade una *j*, pronunciada á la latina y mejor una *y* consonante, como lo hizo el autor de la corona y vía-crucis de la tercera Orden de Bermeo; y recientemente el P. Echeverría en su traduccion del Kempis guipuzcoano; y á la *u* en igual caso una *b*: y finalmente la *o* se cambia en *u* antes de la *a* y de la *e*. Por egemplo lo que en pronunciacion natural se dice «*leikean, daguiyan, beguie, cinaiyo*» se dice en marquina «*leikian, daguiyan, beguiye, cinaiyo*». En natural «*daroa, nintzâcoen, ninduan, dozue*»: en marquina «*darua, nintzâcuen, ninduban, dozube*»

131. La segunda clase de estas eufonias es la arratiana. Los de esta merindad pronuncian al natural las cuatro vocales dichas; pero mudan en *e* la *a* monosílaba ó final de diction siempre que la vocal precedente sea *i* ó *u*. v. g. Lo que se dice en pronunciacion natural «*dira, nintzan, deusat, deuat*», se dice en arratiana «*dire, nintzen, deuset, deuet*». Lo que en natural «*eguin dau, eldu da, etorri naz*» es en arratiana «*eguin deu, eldu de, etorri nez*». Y mudada una vez la mencionada *a* en *e*, se conserva así, aunque deje de ser final ó monosílaba por añadirsele otras sílabas v. g. «*nintzelaco, deusedaz, deuegu, eguin deueanean, eldu dena.*»

132. Por tercera clase de eufonia cuento las de centro é interior de Vizcaya, que consisten en cambiar la *e* y la *i* como los marquinaes y la *a* como los arratianos. v. g. Natural: «*gueunkean, daguiyan*»: central «*gueunkien, daguiyen.*»

133. Ultimamente los de Orozko y pueblos limítrofes usan de las mismas eufonias que los del centro, y á mas cuando la *o* roza con la *a* les hacen mediar una *b*, diciendo v. g. «*doba*», por «*doa*»: y sí a la *u* se siguiere *a* sin consonante interpuesta, truecan esta en *i*: v. g. *nenduin*, *cenduin* por *nenduan*, *cenduan*. Tambien mudan en *i* la *e* que precede inmediatamente á otra *e*, y dicen *daudie*, *dautsie*, *zarie* por *daudee* ó *devee*, *deutsee*, *zaree*. Esta ultima eufonia llega por este lado hasta las inmediaciones de Bilbao (Zavala 1848: 54-55).

Honen eta Bonaparteren 1862ko lanaren egitasmoen ondorioa den 1863ko sailkapenaren erkaketatik atera aldakuntzak oro laburki emanik, oinarriko bi ezberdintasun nagusi nabarmenduko genituzke. Batetik, Bonapartek bizkaieraren barnean bi talde edo azpieuskalki nagusi banatu zituen: mendebaldekoa (Bermeo, Arratia, erdialde, Otxandio eta Gatzagako hizkerak batzen dituen) eta ekialdeko bizkaiera (Gipuzkoako bizkaiera eta Markina ingurukoaz osatua). Bestetik, mendebaldekoan Zavalaren gramatika Orozkoko eufoniak, oro har, erdialdekoarekin bat aztertuak izan ziren bitartean, printzeak Arratiakoekin lokarri estuagoa zutela aldarrikatu zuen.¹⁸ Halaber, Laudioko euskarari dagokionez, gramatika osoan Orozko eta Baranbiorekin batera ikertua zen arren, printzeak hastapenetatik erdialdekoari erantsiko zion. Hona hemen, bada, Etxenikeri bidalitako gutunetan azalduko 1863ko sailkapena:

(18) Aldaketa hau *Langue basque et langue finnoises* lanean Zavalari egindako zuzenketan iragarriko zuen: «Quant à la variété d'Orozco et de Barambio, malgré l'autorité du P. Zavala, elle suit en général les permutations de la vallée d'Arratia et non pas celle du centre, comme le prétend cet excellent grammairien basque.» (Bonaparte 1862a: 31).

Le dialecte biscayen se divise en deux sous-dialectes.

I. L'oriental qui comprend celui de Marquina, et comme variété distincte celui de Vergara et Oñate etc.

II. Le sous-dialecte occidental comprend toutes les autres variétés de la Biscaye: Bermeo, Arratia, Centro, Ochandiano et en même temps tout le basque de l'Alava. C'est ainsi 1° qu'à Barambio on parle une nuance de la variété d'Orozco qui linguistiquement parlant appartient à l'Arratien quoique un peu différent. 2° qu'à Llodio on parle le biscayen central. 3° qu'à Cigoitia on parle aussi une nuance du biscayen central; 4° qu'à Villareal on parle la variété d'Ochandiano et 5° qu'à Aramayona, Salinas de Guipúscoa et Valle de Leniz en général, de même qu'à Elguea, Ulibarri de Gamboa; (quoique le basque y soit presque éteint), etc. c'est la variété de Salinas qui domine. Or les deux sous-dialectes du biscayen sont parlés en Guipúscoa; le sous-dialecte oriental s'étend jusqu'à Vergara et Anzuola, et le sous-dialecte occidental se parle à Salinas et dans le Valle de Leniz en général. (...) Alors les principales variétés biscayennes seraient au grand complet.

BISC. ORIENTAL

1. Marquina
2. Vergara

BISC. OCCIDENTAL

1. Bermeo
2. Arratia
3. Centro¹⁹
4. Ochandiano
5. Salinas

(Urquijo 1910: 257-58)

2.1.2. Ez ziren faltako, baina, sailkapen honen emaitzetatik urrutiratzen ziren aldaketa esanguratsuak zenbait urte beranduago, 1868 inguruan alegia,²⁰ printzeak buruturiko sailkapen berrian. Bizkaiko Diputazioko Artxibuan aurkitzen den *Phonologie de la langue basque dans tous ses dialectes* (Bonaparte ca. 1868) eskuizkribuan euskalki, azpieuskalki eta hizkeren sailkapena ezezik, hizkeren bilakaera eufonikoak eta azentua ere ezagutarazten ditu, hizkera bakoitzaren barruko herri zenbait aldaketa eufoniko ezberdinak zituztenak nonbait aparteko lerro banatan jartzen dituelarik. Bizkaierari dagokionez, ondoko sailkapenetan berrikuntza askorik gabe iraungo zuten aldaketak proposatzen ditu: bi azpieuskalkien ordeztu, izendatu gabeko hiru be-reizten ditu bizkaieraren barnean, mendebaldeko, ekialdeko eta Gipuzkoaldeko bizkaiera bananduz. Aldakuntza ohargarrienak, bestalde, mendebaldeko bizkaieraren hizkeren mugaketan ediren ditzakegu: Orozkoko euskara arratieratik banatzen du, Orozkoko hizkera sortaraziz. Gainera, Zavalak eta berak aurreko sailkapenean "erdialdeko bizkaiera" zeritzatena ezabatzen du, berau osatzen zuten Arrigorriaga eta

(19) Nahiz eta Bonapartek hizkera bakoitzaren barruan kontuan hartzen zituen herriak adierazten ez dituen, Uriarterekiko gutuneriagatik jakin dezakegu, seguruenik "erdialdekoa"-ren barnean Gernika, Durango eta Arrigorriaga aldeko herriak sartzen zituela: «En contestación a su última, fecha 13 de presente, le digo que en la traducción de Astete en el subdialecto de Ochandiano puse: *Aitien, Semien, Jaungoicuen*. En el Central hay diferencia. En Guernica e inmediaciones se dice: *Aitieren, Semieren*, como también en Durango; pero en Zornoza, Galdácano e inmediaciones de Bilbao, como también en San Miguel de Basauri, Arrigorriaga e inmediaciones se dice: *Aitien, Semien*. Por este motivo en el Central también puse: *Aitien*» (Ruiz de Larrinaga 1957: 334).

(20) Data zehatzik ez daraman arren, sailkapen hau 1868 ingurukoa edo beranduagokoa bide da; izanez ere, Bizkaiko Diputazioko Artxibuan ediren daitekeen eskuizkribu honetan sinadura aurretik 1856, 1857, 1866 eta 1867an eginko bidaien ondorioa dela esaten digu printzeak berak.

Gernikako hizkerak bereiziz. Oraingo honetan, gainera, Plentziako hizkeraren berzko nortasuna ezagutarazten du lehen arratierarekin elkartzen zuen artean.²¹

- I. Marquina: *ía, íá, i á, uá, ubá, uá*
 ————— Elorrio: *ía, íá, íá, uá, uá.*
- II. 1. Guernica, Amorebieta, Urbina, Luco: *íé, íé, i é, oá, ué.*
 ————— Munguia: *ía, íá, íé, oá, ué*
 ————— Durango: *ía, íá, i á, oá, uá*
2. Bermeo, Mundaca, Pedernales, Busturia, Murueta, Gaute-
 guiz: *ía, íá, i á, uá, uá*
3. Plencia: *éá, éá, íé, oá, ué*
4. Villaro, Ceanuri, Aranzazu, Yurre, Lemona, Vedia: *éá, éá, íé,
 oá, ué*
5. Orozco, Barambio: *éá, éá, íé, obá, ubé*
 ————— Ergoyen: *éá, éá, íé, omá-obá, ubé*
6. Arrigorriaga, Galdacano, Basauri, Miravalles, Baracaldo: *íé,
 íé, i é, oá, ué*
 ————— Llodio, Arrancudiaga: *ía, íá, íé, oá, ué*
7. Ochandiano, Ubidea, Elosu, Villareal: *íé, íé, i é, ué, ubé*
 ————— Olaeta: *ía, íá, i á, uá, uá*
- III. 1. Vergara, Plasencia, Elgoibar, Anzuola, Oñate: *ía, íá, ichá,
 uá, uá*
2. Salinas: *ía, íá, ichá, uá, uá*
 ————— Elguea: *ía, íá, ichá, uá, ubá*

(Bonaparte ca. 1868)

2.1.3. Sailkapenen aurkezpenaren atalari amaiera emateko, *Le verbe basque*-n eza-
 gutzera eman zuen 1869ko banaketari lotuko gatzazkio. Egun, bizkaierari dagokionez
 behintzat, indarrean dirauen banaketa honen eta gorago erakutsi 1868 ingurukoaren
 artean ez dago alde handirik. Alabaina, ohargarri deritzagu, aurreko sailkapenean
 bilakaera eufoniko ezberdinak zituztela medio aparteko lerro banatan agertzen zi-
 tuen herrien bereizketa ez adierazteari. Honetan, fenomeno fonetiko hauei ematen
 zien garrantzia alboratu gabe, hizkerak bereizteko erizpide bakar gisa zuten indarra
 urritzen dela edo, hobeki esan, bestelako ezaugarrien beharra ikusi zuela atzeman
 daiteke. Izan ere, erizpideez arituko garen atalean xehekiago azalduko dugun legez,
 lan honetan aditzera emango du printzeak lehendabizikoz eufonia bokalikoez gaine-
 rako beste ezaugarri zenbait. Hauxe dugu, beraz, gure egunetara heldu den 1869ko
 sailkapena, bizkaierari dagokiola:

(21) Yrizarrek bestelako aukerak ematen ditu Plentziako hizkerak aurreko sailkapenean zuen lekuaz. Ikerlari
 honen aburuz, Plentziako euskara aurretik Bermeo edo Arrigorriagarekin batera aztertua izan zen: «En la clasifica-
 ción de 1861-63 incluía Bonaparte probablemente la región de Arrigorriaga en la variedad central, ya que a ésta
 hacía pertenecer Llodio. En cuanto a la región de Plencia, la consideraba posiblemente de esta misma variedad o
 quizá de la de Bermeo. La variedad de Guernica es la llamada, en la primera clasificación, “del centro”». (Yrizar 1981
 [1949]: 121). Uriarterekiko gutuneriatik antzeman daitekenaren arabera, ostera, egokioa iruditu zaigu Plentziako
 euskara gainerakoetatik bereizi aurretik, arratierarekin elkartzen zuela ohartzea: «En todos los pueblos, a saber:
 Larrabezúa, Zamudio, Derio, Lujua, Sondica y todos los pueblos hasta Plencia con sus alrededores son iguales a
 Arratia, a saber: *alabea, semea, mendie, artoa, burua.*» (Ruiz de Larrinaga 1957: 332). Orobat, ondorio berberetara
 eramaten gaitu Plentziako hizkeraz osatu zituen dotrinak idazterakoan Bonaparteri Uriartek esan zion honek:
 «Luego enviaré los tres Catecismos: el literario de Marquina, el de Plencia y el de Arrigorriaga. El distinguir al de
 Plencia del de Arratia me va costando mucho.» (Ruiz de Larrinaga 1958: 421).

- A. I. BISCAÏEN
1. Oriental: Marquina
 2. Occidental: Guernica, Bermeo, Plencia, Arratia, Orozco, Arrigorriaga, Ochandiano.
 3. Du Guipuscoa: Vergara, Salinas
- (Bonaparte 1869: *Dialectes*)

2.2. Uriarteren ekarpena

2.2.1. Aski da Uriartek printzeari bidalitako gutunak (Ruiz de Larrinaga 1954-58) banan banan irakurtzea, frantziskotarrak argitzen zizkion zalantzak eta bizkaieraren sailkapenak osatzeko ematen zizkion aholkuak ez direla gutxienak ez ezerezenak ohartzeko. Hasiera hasieratik, alegia printzeak *Langue basque et langues finnoises* eta 1863an buruturiko hizkeren lehendabiziko sailkapenetik, Uriarteren eritziek erabateko harrera izango zuten aztergai ditugun banaketetan. Hiru dira, gure ustez, Uriarteren ekarpen nagusiak, sailkapenean eta mapa linguistikoan nolabaiteko islada utzi zutenak:

a. Batetik, bizkaieraren barnean azaltzen ziren ezberdintasunez eta azpieuskalkien zein hizkeren arteko mugez datu eta argibide ugari ematen zion.

b. Bizkaieraren eta gipuzkeraren arteko muga marrazteko orduan, bigarrenik, Uriarteren ikerketen emaitzak egundaino dirauen mapan arras erabiliak izan ziren.

c. Azkenez, garai hartako egoera soziolinguistikoaz eta, batez ere, erromantze eta euskararen arteko mugapena ezartzeko orduan gutun hauetako zehaztasunek eurrez lagundu zioten printzeari.

Ikus dezagun ondoren, banaketaz banaketa eta aldaketaz aldaketa zertan datzan Uriarteren ekarpen hau.

2.2.1.1. Uriartek eta beronen laguntzaileek bizkaieraren barruko berezitasunez eman zizkioten zehaztasun eta eritziek baliagarritasun bikoitza izan zuten printzearen lanetarako. Alde batetik, euskararen mugaketan ihardun zuen urteetan mapa linguistikoak hala nola sailkapen ezberdinak osatzeko mugez eta ezaugarriez zituen zalantzak eta aurreritziak baieztatzeke zerabiltzan. Bestalde, hauek hornitu zuten xehetasun asko lekukotasun zuzen gisa erabili zuen bere lan teorikoetako ideiak indartzeko. Datozen lerrootan ageri iruzkinetan bi garai ezberdin igerri daitezke: 1858tik 1862ra bitarteko pasarteek batik bat 1862ko lanean eta 1863ko banaketan izan zuten islada argia adierazten dute. Urte horretatik aurrerakoek 1868ko sailkapenean ezagutzera emango zizkigun berrikuntzak egiaztratzeke eman zituen aurrerapausuez datu zenbait eskaintzen digute.

Lehendabiziko garaian eremu txikien mugak zehazteko eman zioten adibide askoren artean Uriarteren laguntzailea zen Miguel de Oarabetiaren Orozko eta Baranbioko euskarari buruzko pasarte hauek aukeratu ditugu aipatu erabilera ezberdinen adierazgarri. Bertan Bonapartek 1862ko hiatoen bilakaera ezberdinen aurkezpenean nahiz urtebete beranduagoko sailkapenean Orozkoko euskara eta arratiera elkartzeko eta, era berean, erdialdeko hizkeratik bereizteko behar besteko datuak eman zizkioten:

La palabra *Semea* se pronuncia aquí como la dejo escrita, terminado en *a*, y no usando la *i* como en Arrigorriaga. La palabra *Mendie* se pronuncia también como la dejo escrita, lo mismo que en Ceánuri, sin terminarla en *ye* (Ruiz de Larrinaga 1957: 430).

No cabe duda como te decía en mi última carta, que estando Orozco, lo mismo por su proximidad como por sus relaciones, en contacto con Arratia, al paso que en un extremo opuesto del verdadero Centro de Vizcaya, su dialecto debía estar más conforme con Arratia que con éste. Lo que al P. Zabala le pudo dar margen a calificar lo contrario pudo ser muy bien, no el cambio, ni la supresión de vocales finales, sino el eco o tono, que efectivamente, aunque poca tiene más analogía en Orozco con el centro de Vizcaya, que con Arratia; pero dejando esto para otro más competente a descifrarlo, paso a contestarle a las preguntas que resumidas me haces en tu apreciable, a saber: cómo se pronuncian en Orozco las palabras *mano derecha*, *boca*, *maíz*, *lobo*, *vino*, *Dios*.

La palabra *mano derecha* se dice: *Escu escoea*; pero te advierto que para significar *a la derecha* se dice *escoatarra*, y aquí parece que está hecha la supresión de la vocal *e*, y viene a resultar lo que tú dices. La palabra *boca* se dice *aoba*. La palabra *maíz*= *artoba*; *lobo*= *otzoba*; *vino*=*ardaoba*; pero debo advertirte que en las tres palabras es tan suave, tan confusa la pronunciación de *b*, que es necesario poner un gran cuidado para conocer si la pronuncian *artoba* o *artoa*, así como *ardaoba*, *ardaoba*, *otzoba* o *otzoa* (Ruiz de Larrinaga 1957: 432).

Berdin Baranbio Orozkorekin batera kontuan hartzea egokien jotzen zuela adiztera ematen dion honetan:

Por lo que hace al bascuence de Barambio, fuera del eco o tonillo y de algún raro término, que puede calificarse de barbarismo o brusco, no se diferencia del de Orozco. A la hermana llaman aquí *arrebea*; a los hermanos de ambos sexos *neba arrebar*; al hijo *semea*; al maíz *artoba*; a la cabeza *burube* y al monte con la misma distinción de Orozco. Si es calvo, esto es, despoblado de arbolado, o jaro, le llaman *mendie*, y si es poblado *basoba*. Naturalmente el bascuence de Barambio tiene infinitamente mayor analogía con el de Arratia y Orozco que con el interior (Ruiz de Larrinaga 1957: 433).

Halaber, azpieuskalki bakoitzaren barnean sartu beharreko herrien zerrendaz nahiz honetarako arrazoibideaz eurrez ohartaraziko zion, beti ere printzeak alde zurretik eman erizpideetan erroturik antza. Beste adibide batzuen artean, Markinaldeko eta Gipuzkoaldeko bizkaierari kasu honetan Bergarakoari buruz mintzatzen diren aipu hauek Uriartek printzeak azpieuskalkiak banatzeko behar zituen xehetasun guztiak argitzen luzaz jardun zuelako froga garbia direla uste dugu:

En cuanto a la pronunciación de la *z* como *s*, de la *ts* como de la *tz* en Marquina e inmediaciones aún la gente del pueblo las distingue perfectamente. Distinguen *zu*= tú de *su*= fuego. *Atza*= dedo de *atsa*= edor. Pero en los otros subdialectos no se distinguen y aún en Bermeo es imperceptible la distinción, de modo que Bermeo no debe contarse con Marquina, sino con los demás subdialectos (Ruiz de Larrinaga: 1957: 334).²²

(22) Beheraxeagoko lerroetan Uriartek Bonaparteri adierazitakoak garbiero erakusten du dotrinetan ezberdintasun honi dagokionez erabili zuen erizpideak ez digula larregi laguntzen hizkeren ezaugarrien lekukotasunak testu hauetan aurkitu ahal izateko: «A pesar de no hacer distinción clara de la *z* y de la *s* en *ts* y *tz* sino en Marquina, si las cartillas de las Doctrinas se imprimiesen después separadamente en cada uno de los otros subdialectos, creo que no deberían suprimirse la *z* y *ts*, pues de lo contrario caeríamos en el mismo defecto que reprobamos en el Sr. Burgoa.» (Ruiz de Larrinaga 1957: 334).

En Vergara el verbo auxiliar es vizcaíno: *dot, dotzur*; pero también dicen: *dauzcat*, como en Beterri de Guipúzcoa y no *daucadaz* como en Vizcaya, y a este tenor otras palabras (Ruiz de Larrinaga 1957: 343).

1862tik geroztiko eskutitzek ez dute Uriarteren argibideekiko atxikimendua aurreneko lanean bezain argi adierazten. Xehetasun anitz ematen digute, ostera, 1868 inguruan osatu sailkapenaren berrikuntzetarako aurrerapausuak eta azterbi-deak ulertzeko. 1866ko urtarrilak 21etik martxoak 21era Bonapartek eta languntzaileek orok Baionan eginiko ihardunaldietan mapa linguistikoaren zehaztasunak eztabaidatu zituztenetik, bizkaieraren mugaketaz eritzi aldaketa esanguratsua haurteman daitezke. Bizkaieraren barnean geroago bereiziko dituen Plentzia, Arrigorriaga eta Orozkoko hizkeretan hiru dotrina osatzeko eskatzeaz gain, ordutik aurrera hirurok aparteko hizkerak bailiran izendatuko ditu, 1868ko sailkapenean haien erabateko apartekotasuna aditzera eman zuen arte. Gutun hauetatik atzeman daitekeenez, sailkapen hau burutu aurretik somatzen zituen zatiketak baieztatu ahal izateko behar hainbat datu Uriartek lekuan lekuko egin zituen ikerketetatik atera zuen. Hona hemen, bada, Uriartek urte horietan hizkera hauen apartekotasunaz eman zizkion datuak:

Adjuntos remito a S. A. los tres Catecismos, a saber: el literario de Marquina, el de Plencia y el de Arrigorriaga. Observé que no tenían eufonías; pero tienen la *e* después de la *i* y también de la *u*. A pesar de eso, hacen más uso de la *a* que en Arratia, por tener Plencia bastante cerca a Bermeo y ser bastante buenos hablistas (Ruiz de Larrinaga 1958: 421).

Adjunto remito a S. A. el Catecismo de Orozco según los principios que he podido adquirir de un cura de Orozco, que ha estado en este convento; he hecho también Misión en Orozco y vivido con orozcoanos. La *b* entre la *o* y la *a* es bastante general; pero no siempre obligatoria. Es como la de Marquina entre la *u* y la *a*. La *m* en Orozco entre la *o* y la *a* se usa alguna vez; pero pocas. Lo que distingue más a los de Orozco es *uin* en (lugar) de *uan*, v. gr.: *buruin* por *buruan*; *ceruin* por *ceruan*; y en todos lo conservan. También dicen *uic* por *uac* (Ruiz de Larrinaga 1958: 430).

2.2.1.2. Banaketak eta berauen azalpenetarako eskaini argibideak alde batera utziz, gure egunotara heldu den mapa linguistikoan gipuzkerarekiko mugak zehazteko orduan printzeak iturri berberoni eutsi ziola eta, salbuespenak salbuespen, frantziskotarrak esan bezala jarri zituela ikus daiteke gutun hauetan. Uriartek kostaldetik barrukalderantz herri gehienak banan banan kokatu zituen, euskalki bien arteko muga erabat marraztu arte.

En esta villa, Escoriaza, Arechabaleta y Mondragón con nueve o diez parroquias ajenas, tanto el verbo auxiliar como los nombres son enteramente vizcaínos con algunos términos de Alava; pero nada tienen de guipuzcoano. También Oñate se parece a estos pueblos. Yo creo que Larramendi habla de estos pueblos en particular cuando dice: que los rayanos a Vizcaya hablan el dialecto de esta provincia. Dicen *ellessia, barrija*, etc como en Vizcaya: dicen *beroquetan* por *berotuten*, como en Villareal, Ochandiano, etc. (Ruiz de Larrinaga: 1954: 275).

Eta xehekiago beste hauetan:

Me he hecho cargo detenidamente, y en los mismos pueblos, del bascuence que se habla desde Motrico y Deva hasta Anzuola y Oñate y Salinas con todos los pueblos intermedios con Elgueta y Eibar. Y he resuelto que los pueblos de Motrico y Deva con Mendaro y Alzola deben agregarse al guipuzcoano; y Elgóibar, Eibar, Vergara, Elgueta, Anzuola, Oñate, Mondragón, Arechavaleta, Escoriaza y Salinas a Vizcaya (Ruiz de Larrinaga 1954: 281).

Si en mi última decía a S. A. que Alzola debía agregarse al guipuzcoano con Mendaro, Deva y Motrico, ha sido porque así me ha parecido en vista de lo que últimamente he observado, y puede S. A. poner así sin cuidado en su mapa. Hace muy poco que yo mismo pasé desde Azcoitia a Vergara por Elósua en donde hablé con varios caseros en bascuence: no tengo duda que en los caseríos contiguos a la Iglesia y toda la falda del monte, que está hacia Azcoitia y Villarreal, y de consiguiente todo el pueblo, o la mayoría de Elósua, es de agregarse al guipuzcoano, y sólo los caseríos que están hacia Vergara, que son pocos, participan algo más del dialecto de Vergara; pero, sin duda, alguna, Elósua debe agregarse a Guipúzcoa. Aún me enteraré mejor, y si hubiese algo que advertir, que no lo creo, participaré a S. A. (Ruiz de Larrinaga 1954: 282).

2.2.1.3. Hirugarrenez, mapa linguistikorako euskararen eta erdararen eremuen banaketan ari zela, Uriartek eta beronen lankideek Bizkaiaren barrukaldean nahiz Arabarekiko mugan euskarak zuen hedaduraz berri erabakiorrak eskaini zizkieten Bonaparteri:²³

He averiguado con toda exactitud cuantas preguntas me hace S. A. para el Mapa lingüístico. En Baracaldo los barrios de *Regato* y *Retuerto* son enteramente castellanos y es muy raro que en éstos se hable bascuence; pero en los otros cuatro que son: *Beurio*, *Burceña*, *Irauregui* y *Landaburu* la gran mayoría es bascongada, por que poseen ambas lenguas, y sólo algunos muy jóvenes no saben bascuence. En el barrio de San Vicente la mayoría es castellana, aunque también hay bastantes bascongados. *Olaveaga* y *Deusto* con *Zorroza* son también bascongados, aunque se habla mucho castellano. *La Campa* y *Las Arenas*, que son tres casas, son bascongadas. Por la parte de Arrigorriaga el castellano está reducido a la población reunida con Bilbao, que son: *Achuri* y *Bilbao la Vieja*, de consiguiente todas las barriadas por las que me pregunta, como son: *Bolueta*, *Venta Alta*, *Madariaga*, *Aguirre*, *Artundua*, *Illumbe* e *Ibaizábal* son enteramente bascongadas (Ruiz de Larrinaga 1858: 403-404).

Arabakoez José de Larreak eman zizkion datuak:

(23) Etxenikeri bidalitako gutunetan, gainera, errromantze eta euskararen arteko muga zehazteko erabili ohi zituen erizpideak idoro daitezke, hauen artean nagusiena euskaldunen eta erdaldunen kopuruaren arauerakoa delarik. Hiru eremu moeta ezberdintzen ditu: gehiengo euskalduna, gutxiengo euskalduna eta euskaldunik ez duena, hain zuzen. Adibide gisa dakartzagu azken moetaeren barneko Bilbo, Iruñea eta Gasteizko kasuak eta gutxiengo euskalduna zuten Barakaldokoa eta Nafarroako Berriobeiti eta Sorauarenekoak: «En effet ces personnes qui savent parler le basque, entre elles ne se servent pas de cette langue, et elles ne l'emploient, je suppose, qu'avec des basques venant de *los caseríos* ou d'autres localités où l'on parle le basque. Par la même raison je ne considère pas basques, ni en majorité ni en minorité, les villes de *Bilbao*, *Pampelune* eta *Vitoria*, quoique bien des personnes s'y trouvent qui sachent parler le basque (...). Dans certains endroits toutefois, comme à *Baracaldo* en Biscaye, à *Berriplano*, *Sorauen*, le basque y est parlé en minorité, même par un certain nombre de gens de ces localités. Alors je les indique comme *basques en minorité*.» (Urquijo 1910: 254-255).

Hoy, pues, me he hecho cargo de su contenido, debo decirle que el idioma que se habla en los pueblos de Luyando y Lezama y en la parroquia de San Román de Oquendojena, pues Oquendojena no es pueblo sino una feligresía del valle de Oquendo, que se compone de dos parroquias, es el castellano, si bien no deja de haber todavía alguno que otro anciano, que posee el idioma vasco, así en Lezama como en Luyando y más particularmente en Oquendojena. El dialecto de los que poseen es igual al de este de Llodio, menos el de Lezama que lo es conforme a los de Barambio. En el de Astobiza, si consideramos este pueblo civilmente, que apenas consta de 15 vecinos, creo que la generalidad habla más el castellano que el vascuence; pero si consideramos como Eclesiástico, o como parroquia, entonces no hay duda que son más los vascos o los que hablan vascuence (Ruiz de Larrinaga 1957: 434-435).

Ikusi dugunaren arabera, printzeak urte ezberdinetan erabili zituen erizpideak ulertzeko eta, oro har, sailkapenen azterketa historiko batean ikerlari honen azterbideak eta helburu nagusiak ikusiko baditugu, nahitaezkoa deritzagu Uriarteren xehetasun guzti hauek kontuan izateari, lerro hauen artean Bonapartek esplizituki eza-gutzera eman ez zuen erizpide linguistiko oparo ediren bait daiteke.

2.2.2. Erizpideen iturriekin jarraiki, eta Aita Uriarteren ekarpenari amaiera emateko, argigarri deritzagu honek itzuli zituen dotrinen inguruko arazo zenbait ekiteari. Are gehiago, bizkaieraren hizkeretara itzulitako dotrina hauek Bonaparteren banaketa dialektologikoekin atxikimendu biziki estua dutela aintzakotzat hartzen baldin badugu. Izan ere, dotrinen ezaugarri, data eta etorkiari begiratzuz gero, berehalaxe oihartzun gara hasburuetatik sailkapenatarako printzeak somatzen zituen aldakuntzek dotrina hauetan beren islada zuzena dutela. Aurreneko sailkapeneko bizkaiera literarioaren eta gainerakoen arteko banaketari beti ere eutsiz, batetik, sailkapen bakoitzari dagokion markineraren bertsio bana eta, bestetik, mendebaldeko bizkaieraren banaketetan ageri aldakuntza guztiei egokitua diren itzulpenak ditugu. Erka ditzagun, bestela, lehengo atalean aipatu aldaketak datozen lerrootan agerturiko testu ezberdinen data eta jatorriarekin:

1858- *Salomonen kanten kantia*: bizkaiera orokorra (Bonaparte 1858a) eta markinaldekoa (Bonaparte 1858b).

1860- Markina, Erdialdeko, Bermeo, Otxandio eta Arratiako hizkeretara itzulitako dotrinak (Bonaparte 1862b).

1866- Markina (Bonaparte 1866c), Plentzia (Bonaparte 1866a), Arrigorriaga (Bonaparte 1866b) eta Orozkoko (Bonaparte 1867) dotrina berriak.

1862ko sailkapena: Bizkaiera literarioa eta ez literarioa.

1863ko sailkapena: Ekialdean: Markina, Bergara; mendebaldean: Erdialdekoa, Bermeo, Otxandio, Gatzaga eta Arratia.

1868ko sailkapeneko berrikuntzak: Plentzia, Arrigorriaga, Orozkoko hizkerak bereizten ditu.

Paralelismo honek orain arte sobera gutxi eztabaidatua izan den arazo batez mintzatzera eramaten gaitu, printzeak dotrina hauetaz egin zuen erabileraz alegia. Aipatu loturaren arabera, pentsa genezake Uriarteren dotrina hauek, aurretik hizkera

zenbaitetara itzuliak ziren bakarka batzuekin batera, printzeak bizkaieraren hizkerez jabetzeko izan zuen iturri aberatsena osatzen zutela. Seguraski, bere agindupean burutu ez ziren testuak hizkeren ezaugarrien ezagutza zuzenagoa izatea ahalbideratu zioten, printzeak zuen datu-iturri ziurrenetariko bat izanik, nonbait. Zalantzagarrigoa da, ostera, Uriarteren itzulpenen egitekoa; izan ere, aipatu gutunetatik eta dotrinetan agertzen diren ezberdintasunetatik iradoki daitezkeen xehetasunek bestelako ondorioetara eramaten gaituzte. Hauen arabera, testuen eta banaketen arteko lotura horren atzean printzearen eritzien indargarria ediren dezakegu. Zalantzak zalantza, baietsiko genuke dotrina hauek, hizkeren ezaugarrien berri emaile lana betetzea baino, printzeak hizkera eta euskalkien artean nabarmendu nahi zituen ezberdintasunen koartada gisa erabiliak izan zirela. Uriarteren gutunen pasarte batzuk agerian jartzen dute erabilera hau:

2.2.2.1. Frantziskotarrak dotrinetan behin eta berriz azaldu ezaugarri banatzaileak eta printzeak bere lanetan aldarrikatuko zituenak bertsuak izateak besterik gabe ez du erakusten iturri ala froga gisa erabiliak izan ziren. Gutunetako pasarte zenbaiti behatzea baino ez da behar, ordea, printzeak azpimarratu beharreko ezaugarriak agindu eta zuzentzen zituela ohartzeko:

Me he hecho cargo de cuanto me dice sobre las eufonías de Alava, Guipúzcoa y Vizcaya, y sobre las variedades de los subdialectos, y estoy en todo conforme con S. A. Cuando digo que el bascuence de Ochandiano puede servir y debe para todo Alava y en Guipúzcoa desde Salinas hasta Mondragón inclusive, hablo del subdialecto en general, que se asemeja mucho, aunque en las eufonías haya alguna pequeña variedad. Lo mismo digo de Plencia y todos los pueblos hasta Larrabezúa que se asemeja y casi se identifican con el Arratiano, mejor que con el Central (Ruiz de Larrinaga 1957: 343).

Uriartek hizkeren dotrinen arteko ezberdintasunak ezartzean printzeak bereizi nahi zituen ezaugarriok izaten zituen gogoan:

No será extraño me haya pasado alguna falta en las eufonías de los dialectos, como también en los anteriores, aunque los he revisado. S. A. los corregirá. En cuanto al orden de la colocación de los subdialectos, S. A. hará lo que le parezca mejor. Siguiendo el orden de las eufonías, parece lo más natural colocar primero el que carece de ellas, que es el Arratiano y seguir con los que tienen menos eufonías.

Según esta regla el orden debería ser de este modo:

Arratia | Central | Bermeo | Marquina | Ochandiano.

Si se quiere dar preferencia al Marquinés, como literal mayor, parece que la colocación debería ser así:

Marquina | Bermeo | Ochandiano | Central | Arratia.

S. A. hará con toda libertad lo que crea más conveniente (Ruiz de Larrinaga 1957: 340).

Eta xehekiago beste honetan:

Debe, pues, S. A. mudar por Bermeo *mendia* por *mendija*. *Mendia* es de Arratia, además de Larrabezúa, Lezama hasta Munguía inclusive y la parte de la costa; en estos pueblos es también más común *semea*, que *semie*, por consiguiente es puro Arratiano; pero en cuanto se sale de Munguía para Bermeo, o Guernica es Central,

semie y *mendije*. En la Doctrina no se hará mezcla alguna de subdialectos, sino cada uno se pondrá como se habla.

Las eufonías son estas:

Marquina: *Aita, semia, mendija, astua, buruba*.

Bermeo: *Alabia, semia, mendija, astua, burua*.

Central: *Alabie, semie, mendije, astoa, burue*.

Arratiano: *Alabea, semea, mendie, astoa, burue*.

Ochandiano: *Alabie, semie, mendije, astue, burube* (Ruiz de Larrinaga: 1957: 330-331).

2.2.2.2. Aurreko hauek Bonapartek dotrinak agindu aurretik hizkerak bereizteko ezarri beharreko berezitasunak ondo baino hobeto zekizkiela adierazten badigute, ondorengo pasarte honek dotrinetan berak azpimarratu nahi zituen ezau-garri guztiak agerian izatea nahi zuela eta, horrela ez izatekotan, Uriarteri kontuak eskatzen zizkiola argi erakusten digu:

He recibido su grata fecha 17 del corriente mes, en cuya contestación digo a S. A. que yo he querido dar lugar y colocar en la cartilla-Catecismo de Plencia los términos particulares de allí, como *Equidan* por *Yatan*, *Eiden* por *Eustan*, *Due* por *Dogu* y algunos otros; pero no me han venido en la traducción. Plencia ha mudado mucho su bascuence; se ha aumentado su comercio con el país bascongado y aún fuera; andan a menudo por fuera desde jóvenes y así hacen mezclas del bascuence; *hace rato* que casi la totalidad del pueblo habla castellano y muchísimos ni entienden el bascuence. A pesar de esto, la gente de bastante edad conserva y habla el bascuence y con las locuciones de que hace mención el Padre Zabala; por cuyo motivo S. A. puede hacer en el Catecismo de Plencia todas cuantas enmiendas y variaciones guste (Ruiz de Larrinaga 1958: 422).

2.2.2.3. Printzearen zeregina ez zen, bestalde, hizkerak bereizteko erizpideak ezartzera soilik mugatzen. Aztergai zuten euskalkian antzematen zituen eremu linguistiko hertsu guztietako erakusleak izatea nahi zuenez, Uriarteri inoiz bere eritzia-zen kontra ere geroago banaketetan agertuko ziren aldaketa guztiei egokituriko testuak agintzen zizkion. Aipu hauetan agertzen da nabarmen Uriartek, nahiz eta azken sailkapenenean islaturik ediren dezakegun Plentziako eta Arratiako hizkeren arteko ezberdintasuna guztiz argi ikusi ez, dotrinaren itzulpena nolabait moldatu behar izan zuela printzearen nahia betetzeko:

Luego enviaré los tres Catecismos: el literario de Marquina, el de Plencia y el de Arrigorriaga. El distinguir al de Plencia del de Arratia me va costando mucho (Ruiz de Larrinaga 1958: 421).

Eta hilabete batzu beranduago:

Adjuntos remito a S. A. los tres Catecismos, a saber: el literario de Marquina, el de Plencia y el de Arrigorriaga. Observé que no tenían eufonías; pero tienen la *e* después de la *i* y también de la *u*. A pesar de eso, hacen más uso de la *a* que en Arratia, por tener Plencia bastante cerca a Bermeo y ser bastante buenos hablistas (Ruiz de Larrinaga 1858: 421).

Ondorio gisa esan daiteke dotrina hauek, Uriartek igorritako eskutitzetako datuekin batera, printzeak hizkerak banatzeko zerabiltzan erizpide nagusien erakusle bikainak ditugula, eta lehenengoak datorren atalean ikutuko ditugun Bonaparteren lanetako berezitasunen froga idatzi garbiak.

2.3. Sailkapenen oinarritzko erizpideak

2.3.1. Gorago 2.1. atalean ikusi ahal izan dugunez, alde handiak nabari daitezke sailkapen batetik bestera. Aitzitik, Bonaparteren azalpenei so egiten badiegu, hizkerak eta azpieuskalkiak bereizteko egon zitezkeen erizpide aldaketez berri urri eta erabat sakabanatuak idoroko ditugu. Atal honetan, bada, aztergai ditugun bere lanetan (Bonaparte 1862-69) han-hemenka ageri eritzien batze eta agertzeari ekingo diegu. Geroxeago, eritziok Uriarteren gutun eta dotrinetan ediren ditugun datuekin batera aurkeztuko ditugu, printzeak erabili zituen funtsezko ezaugarri banatzaileen ikuspegi orokorra emateko asmoz. Bonaparteren lanen inguruko ikerketetan inoiz (ik. Mitxelena 1988 [1964]) azpimarratu den erizpideen azalpen faltak ezartzen duen muga jakina dela medio, ezin dugu bete-betean baieztatu datozen lerroetan printzeak aurkezpen urrietan ezagutzera eman zituen ezaugarri hauek banaketetan erabilitako oinarritzko erizpide linguistikoak direnik. Bai, aldiz, bizkaiera gainerako euskalkietatik banatzeko aurkitu zituen ezaugarriak hala nola bizkaieraren azpieuskalkien nahiz hizkeren artean igerri zituenak printzearen sailkapen esanguratsuenekin erabat loturik daudela.

Bizkaieraren inguruko sailkapenetatik 1863 eta 1868koen arteko erkaketan antzeman dezakegu Bonapartek bizkaieraren hizkeren banaketaz izan zituen eritzi aldaketa adierazgarrien erakuskaria. Hasteko esan behar, sailkapen hauetan azalpenik ezagutarazi ez arren, 1862ko eta 1869ko lanei behatuz gero, berehalaxe ohar gaitzkeela sailkapenok eta ikerlan biok elkarri atxikirik daudela, hots, lehendabiziko lanean azaldu oinarri teorikoa 1863ko sailkapenaren iturburutzat har daitezkeela eta, orobat, 1868ko eskuizkribuan agertu sailkapena ulertzeko argibide ugari ematen zaigula printzearen lanen artean hain arrakastatsua izan zen *Le verbe basque*-n.

2.3.2. Lehenengo eta behin, bada, Bonapartek bizkaieraren hizkeren eufoniak txerkatzen dituen aurreneko lanaren erizpideei ekinez abiatuko gara sail honetan barrera. Aurretik ikusi dugunez, aldaketa eufonikoen jokabidea formalizatu nahi du: bi kategorien arabera hiru bilakaera sistema bereiziz, hauek hizkeren arteko ezaugarri banatzaile gisa erabil daitezkeela frogatzen saiatzen da. Ahalegin honen adierazgarri dugu printzeak berak ezagutarazten digun Markina, Arratia eta Otxandioko bilakaerakin, alegia lehendabiziko, bigarren eta hirugarren sistimekin, hurrenez hurren, egiten duen erkaketa:

La variété biscayenne d'Ochandiano admet les deux genres de permutations, celle de Marquina n'admet que les changements appartenant à la première catégorie et celle de la vallée d'Arratia seulement ceux de la seconde. Les noms définis 'alaba', *la fille*; 'semea' *le fils*; 'begia', *l'oeil*, 'olloa', *la poule*; 'burua', *la tête* qui à Marquina se prononcent *alabia*, *semia*, *begija*, *ollua*, *buruba*, et qui dans la vallée d'Arratia figurent comme *alabea*, *semea*, *begie*, *olloa*, *burue* devront nécessairement à Ochandiano, obligés par la double loi adoptée par cette variété, se transformer, comme il

se transforment en effet constamment, en *alabie, semie, begije, ollue, burube* !!! (Bonaparte 1862a: 40-41).

Itxura guztien arabera, Bonapartek aparteko garrantzia eman zien eremu ezberdinetako eufonia bokalikoen bilakaerei. Horixe egiaztatzeraz datoz Zavalaren obratik idoki zituen datuetatik erabilienak ezaugarri fonetiko hauetan oinarrituak izatea hala nola Uriarteri eskaturiko datu eta eritzien gehiengoa hauen inguruan ibiltzea. Egiazki, erizpide hau oso eztabaidagarri izan daitekeen auzia dugu. Oro har, Bonaparteren lanak ikertu dituzten gehienak orduko eta egungo datuen erkaketaren ondorioez edo datuen baliorik ezaz arduratu dira,²⁴ ezaugarri fonetiko hauek printzeak osatu zituen mapa linguistikoetan eta sailkapenetan zuten erabilgarritasunaz ezer gutxi idatzi delarik. Gaurko ikuspegitik, lehendabiziko sailkapenak berrikustean zail gertatzen zaigu izaeraz horren aldakorrek diren eta hedadura zehazgaitza duten ezaugarri fonetiko hauetan oinarritu zela pentsatzea eta, nahitaez, bestelako erizpideen beharra ikusten dugu. Mitxelenaaren aburuz, esaterako, ezaugarri fonetiko hauek printzeak teoriarik askotan aipatu bazituen ere, praktikan ordurako mugaturik zituen inguruetan eremu txikiagoak bereizteko baizik ez zituen erabiltzen:

Con todo, se tiene la impresión de que Bonaparte exageró, al menos en teoría, la importancia de estos últimos hechos. Porque, en primer lugar, se trata, según todas las apariencias, de fenómenos recientes; en segundo, porque, de acuerdo con esta presunción, difícilmente permiten diseñar áreas bien recortadas. Se tiene más bien la impresión de que, en la práctica, sólo sirvieron al Príncipe para separar variedades menores dentro de la regiones lingüísticas ya delimitadas. Su distribución geográfica es, en efecto, discontinua, salvo en el caso de la forma determinada de los temas nominales en *-a*: vizc. *alabea* (de donde *alabia*, etc) 'la hija', central *alaba*, sal. *alabara*, ronc. y sul. *al(ha)ba* (Mitxelena 1988[1964]: 10).

Bizkaieraren kasuan arras garbi ikusten dugu erizpide linguistiko hauen nagusitasuna hizkeren banaketara mugatzen dela eta, era berean, euskalki honen barruko hizkeren artean ikusten zituen ezberdintasun aipagarrienak hauexek zirela. Bizkaieraren eremua gaindituz, erabilera berbera dutela dirudi. Ez dugu ahaztu behar, ordea, gainerako erkagaiekin gertatzen den legez, oso zaila dela Bonaparteren erizpide linguistikoak sistematizatzea, hots, talde hertsietan bereiztea. Hiatoen bilakera ezberdinen arabera erizpideari dagokionez bederen, kontraesan handiak aurkituko genituzke hizkerak mugatzeko soilik zerabiltzala esango bagenu. Nahiz eta

(24) Lan honen datuen fidagarritasun urriez ik. Azkue 1927. Bestalde, orduko eta gaurko datuen alderaketarako nabaria da De Rijk-ek (1970) bokalen bilakaeren inguruan osaturiko lana. Bertan, printzearen garaitik gertatu izan diren hainbat aldaketa fonologiko aipagarri azaltzeaz gainera, Bonapartek 1862an emandako datuez baliatuz garai hartan herri ezberdinetako hiatoen bilakaeretan betetzen ziren arau fonologikoak agertzen ditu eta hauen ordenaren arabera eremu ezberdinak bereizi. Adibide gisa dugu disimilazio erregela den *Rea* (*semia, semi ori, semiok*) eta *Rui* (*egun bet, egune, erri bet*) asimilazio araua kontuan hartzen dituen hau: «Assuming now that synchronic order corresponds to chronological order, we should expect to find four areas: I. *Rea* but not *Rui*; II. 1 *Rea*, 2 *Rui*; III. 1 *Rui*, 2 *Rea*; IV. *Rui* but not *Rea*.

Interestingly, this is exactly what Bonaparte's data show us:

Area I: Bermeo and Marquina.

Area II: Ochandiano and the Central Subdialect (e.g., Guernica).

Area III: Munguía and Llodio (Alava).

Area IV: The Arratia valley (towns: Ceánuri, Ceberio, Dima, Yurre) (De Rijk 1970: 160).

orokorrean helburu honekin erabiliak izan ziren, inoiz eremu handiak euskalkiak barne zedatzeko ere egokitu zituen, erabateko ahalmen mugatzailea eman. ²⁵

2.3.3. Nolanahi izanik, ezberrik ez dago urteak igaro ahala Bonapartek, mapa linguistikoan egin nahi zuen partiketa zehatz-mehatzak eskatzen zion zehaztasunak eraginda edo, bestelako ezaugarri mugatzaileen beharra somatu zuela. ²⁶ Aurreneko lanean eufonia bokalikoei ematen zien garrantzia gutxitu gabe, bizkaierazko azpieuskalkiak zein hizkerak bereizteko beste ezaugarri batzuen berri ematen digu *Le verbe basque*-n. Lan honetan hastapenetatik aldarrikatzen zuen bizkaiera literarioaren, hots ekialdekoaren, eta ez literarioaren arteko banaketari jarraitzen dio beste behin ere, pasarte ugaritan bi talde hauen arteko erkaketari ekiten diolarik. Iharduera honetan, segidan zehazkiago ikusiko dugunez, ez dira bakanak bizkaierazko hizkeren gainean eta, batez ere, mendebaldekoetan ikusi ditugun azken sailkapenaren berrikuntzez jabetzeko eskaini berriak. Interesgarri iruditu zaigu, beraz, aipatu ekarpen hauek banan banan ematea, bizkaiera banatzeko erabili zituen kriterioak ulertzeko behar beste argibide ageri ez arren, kontuan izan zituen funtsezko ezaugarriez ohar-tzeko hainbat eta hainbat datu ematen digula uste bait dugu. Hortaz, bizkaieraren ikerketari dakartzkion datuak bilduta, hiru multzo ezberdin ikutuko ditugu sail honetan: euskalki hau gainerakoetatik aldentzen dituzten bereizgarriak laburki azaldu ondoren, euskalkiaren barnean, azpieuskalkien nahiz hizkeren artean azpimarratzen dituen ezberdintasunen agerpenean jarriko dugu arreta berezia. ²⁷ Bide batez, aurreko sailetan ukitu dugun Zavala eta Uriarteren lanen eragina garbiro erakustearren, orripeko oharretan hauengandik jaso ahal izan zituen eritzi eta zertzelada batzu azaleratuko ditugu.

(25) Luzaideko euskararen kasuan adibidez, hiatoen bilakaera ezberdinak, aditzean eta hiztegian ageri ezberdintasunekin batera, hizkera bat euskalki bari ala besteri atxikitzeko erizpide gisa darabiltza: «El sufijo *-a* forma el artículo definido singular de todos los dialectos vascongados de Francia, mientras que en los de España esta vocal puede cambiarse en *e*. Esto depende, según las variedades, de la naturaleza de la vocal que precede inmediatamente al artículo. Ni en Valcarlos, ni en Baigorri, ni en Roncesvalles, ni en Burguete tiene lugar esta permutación, pero la de la vocal que precede al artículo se observa regularmente en las dos primeras localidades, mientras no tiene lugar en las dos últimas. Este hecho, unido á la diferencia del verbo y de ciertas palabras importantes, basta para la prueba de que Valcarlos y Baigorri se sirven de un dialecto distinto del de Burguete y de Roncesvalles. En este último, *aire*, *flore*, *ile*, *seme*, *unide*; *aingeru*, *armamau*, *buru*, *parabisu*, *zeru*; *ardo*, *bilo*, *gaisto*, *Jangoiko*, *kukuso*, *ollo*, *otso*, *plomo*, *uso*, *yo*, dan lugar á *áirea*, *flórea*, *ílea*, *sémea*, *unídea*; *aingerúa*, *armamáua*, *burúa*, *parabisúa*, *zerúa*; *árdoa*, *bíloa*, *gáistoa*, *Jangóikoa*, *kukúsua*, *ólloa*, *ótsoa*, *plómua*, *úsua*, *yua*, mientras que en Valcarlos y en Baigorri *e* y *u* se cambian en *i* y *o* en *u*. De esta manera *aire*, *ilbe* ó *ile*, *lore*, (...) se cambian en *áiria*, *ílbia* ó *ília*, *lória*, *sémia*, *udária*, *unbídia*; *aingúria*, *búria*, *lípia* ó *lípia*, *parabísua* ó *paraízua*, *plómua*, *zéria*; *amáñua*, *ánua*, *bilhua*, ó *bílua*, *gáishtua* ó *gáishtua*, *kukúsua*, *márrua*, *óilua* ú *óllua*, *ótsua*, *úsua*, *Yínkua*, *yua* (...). (Bonaparte 1881b: 164). Berebat, Beteluko euskarari eskaini lanean bereizketa berau egin zuen: «Los dialectos vascongados de España que no siguen á los de Francia, ni son tampoco el guipuzcoano ó el vizcaíno literarios, tienen reglas muy constantes, aunque puramente eufónicas, para las terminaciones *ak*, *ek* y las traducciones de *Orreaga* confirman lo que digo. Efectivamente, todo consiste (en los susodichos dialectos que no siguen á los de Francia), en la cualidad de la vocal que precede á la *a*. En algunos dialectos, por ejemplo, el de Betelu, *e*, *o*, exigen siempre *a* é *i*, *u*, siempre *e*, mientras en otros *i*, *o*, piden *e* sólo cuando no derivan ellos mismos de *e*, *o*.» (Bonaparte 1882: 121).

(26) Esaterako, 1868ko banaketan hizkera bakoitzari atxiki zizkion eufonia bokalikoaren eta egiten duen banaketaren artean zenbait kontraesan idoro daiteke. Honetan bertan lehenbizikoz bereizi zituen Gernika eta Arrigorriaga-ko nahiz Plentzia eta Arratiako hizkeren aldamenen eufonia berberak ezagutarazteak ezinbestean bestelako kriterioen beharra agerian jartzen duela uste dugu, ezaugarri hauek erizpide nagusizat hartuz gero, ezin bait zituen hizkera hauek banandu.

(27) Datozen lerroetan agertuko ditugun berezitasunen azalpenarako Bonapartek erabilitako iruzkin eta ikur berberaz baliatuko gara. Ez dugu hemen honen azalpenen zuzentasuna epaituko, euskalki hau eta beronen barneko hizkerak bereizteko izan zituen arrazoibide posibleak agertuko baizik.

2.3.3.1. Bizkaiera gainontzeko euskalkien artean²⁸

2.3.3.1.1. Ezaugarri fonetiko zenbait:²⁹ *ai* diptongoak *a* gertatzen da bizkaieraz, besteetan *ai* mantendu edo *i* bihurtu den artean: «*ai x a, i: naiz*, guip., lab., nav. sept., nav. mér.; *naz*, bisc., lab. d'Ainhoa, soul. de Roncal: *niz*, soul., nav. occ., nav. or. 'je suis'; *gaitezen* lab., etc., *gitezin* lab. d'Arcangues 'que nous soyons' (Bonaparte 1869: xxvii); **j*-ren ahoskera ezberdinei aparteko garrantzia ematen die erizpideen artean, euskaraz ager daitezkeen ebakera ezberdinen zerrenda luze hau aditzera ematen duelarik: «Quant au 'y' indépendant de la loi de l'affinité, il se permute en 'y' en lab., en nav. occ., en nav. or.; en 'j' en bisc. occ; en 'j' en guip., en bisc., en bisc. occ. d'Orozco, en nav. sept. d'Huarte Araquil et d'Araiz, en nav. mér. de Puente; en 'j' en souletin; en 's' en bisc. de Oñate, en nav. mér. en aezc., en salaz., en ronc. l' l reste 'y' en nav-sept., et en nav. mér. d'Erro et de Burguete: *yan, yan, jan, jan, jan, san 'manger'* (Bonaparte 1869: xxx).³⁰ Halaber, *bokalen antzekotasun arauak (La loi de l'affinité des voyelles)* sortaraziko bilakaeretan **j*-k dituen ebakera ezberdinak ezagutarazten ditu: «Les exemples que nous donnons dans le texte prouvent en effet que ce premier 'y', tel qu'il se trouve dans le guip. d'Hernani et dans le lab. de S. J. de Luz, se change en 'y' (entre *g* et *d* mouillés) en guip. de Tolosa et d'Azpeitia; en 'j' en bisc.; en 's', en bisc. du Guipuscoa. Nous ajouterons que 'y' appartient aussi aux sous-dialectes nav. sept. de Vera et d'Irun, et que 'y' a lieu aussi en guip. de Navarre et en nav. sept. d'Araquil» (Bonaparte 1869: xxx).

2.3.3.1.2. Izenaren morfologia arloan erakusleen era ezberdinak agertzen ditu, adibide gisa *hau* eta *boni*-k hartzen dituzten erak adierazten dituela (Bonaparte 1869: xi): B.k, G.k eta GN.k *au, oni* darabilte; L.k, Z.k eta MBN.k zein EBN.k *hua, huni*; HGN.k eta Aezk.k *gau, gonei*; Zar.k *kau, koni* eta E.k *kaur, koni*.

2.3.3.1.3. Aditzaren morfologian hauexek dira azpimarragarrienak:

— NOR-NORI erako aditz laguntzaileetan beste euskalkiek *z*- aurrizkia duten artean, bizkaiera *j-z* baliatzen da: «Le *z* des autres dialectes, se change souvent en *j*, en biscaïen: *zayo - jako* 'il lui est'» (Bonaparte 1869: xxvii).

— ZER-NORI-NORK erako adizkien datibo marka B.n *ts + o, e*, bada ere, gainerako euskalkietan, esaterako, G.n, L.n, Uztarrozeko E.n *o(dio)*, E.n *u, b (dau)* eta E.n ere *i (dazkei* edo *dazkiei)* nagusitzen dira (Bonaparte 1869: xi).

(28) Atal hauetan adierazitako ezaugarrienetarik asko eta, batez ere, bizkaiera eta gipuzkeraren arteko mugan pilatzen direnak euskal dialektologiaren historian zehar sarritan bizkaieraren berezitasuna adierazteko eta inoiz gainerako euskaldunekin elkar-ulergarritasuna oztopatzen duten arrazoien artean erabili izan dira. Ikusi honetaz egoki mintzatu diren Lakarra (1986: 639-683) eta Zuazoren (1988a: 107-145; 1988b: 367-379) lanak.

(29) Agertuko ditugun hauetaz gainera, hiatoen bilakaeren artean *a + a ea (ia)* aldaketa bizkaieraren ezaugarritzat du Bonapartek. Izan ere, Burundako euskarari 1881ean eskaini lanean honelaxe diosku bereizgarri honetaz: «Terminaré haciendo notar que aunque el vascuence de la Burunda es guipuzcoano, ofrece algunos puntos de contacto, aunque poco numerosos, con los dialectos siguientes: (...) 5. Con diversas variedades guipuzcoanas y vizcaínas, en la inserción de la vocal *i* delante del *a* final de los nombres articulados que acaban naturalmente en *a*, como en *arimia* «el alma», de *arima* «alma» (Bonaparte 1881a: 151).

(30) Pasarte hauetan zehar erabiliko ditugun **j*-ren ikurrak hobekien uler daitezten, hona hemen Bonapartek berak obra honen hasieran ezagutzera ematen zituen forma ezberdinak: «*j* se *j* français mais un peu mouillé: *jan* 'manger'; *j* se *j* espagnol *jan* 'manger'; *j* se *j* biscaïen, *d* mouillé légèrement sifflant: *begija* 'l'oeil'; *s'* se *cb* français, *sb* anglais, *jdj* allemand; *y* se *y* espagnol consonne, *y* en 'payen', *j* allemand; *ÿ* se *y* initial labourdin, *y* guipuzcoan de Goyerry (Bonaparte 1869: *Alphabet*)».

— Aditzetako pluralgileak: Printzearen eritziz B gainerakoetatik aldentzen da erabilera honetan. B.n, beste euskalkietan ez bezala, *z* pluralgilea (*jat-jataz*) da nagusi. Gainerakoek, berriz, aukera aniztasunari heldu diote:³¹ G.k *zk*, *zki*, *zka*, *zte* eta inoiz *z* (*zait-zaizkit*); Zegamakoak *e* (*zaye-zayee*); L.k *zk*, *zki* eta inoiz *z* (*zait-zai-zkit*); Z.k *z*, *tz*, *t*, *zt* eta inoiz *zki* eta *it* (*zait-zaizt*); E.k *zka*, *zk*, *zku*, etab. (Bonaparte 1869: xvii).

— Adizkien marketan ageri ezberdintasunak bereizten ditu euskalki bakoitzeko aukera guztiak agertuz. Adibide gisa dakargu pluraleko 3. pertsona sujetua den kasuetakoa: Ekialdeko B.z *-e* edo *-ee* (*zituzan-zituezan*) eta mendebaldekoan *-de*, *-dee* (*ebazan-eudeezan*). Beste euskalkietan, ordea, honako hauek dira usuenak: G.z, L.z eta N.z *-te* (*du-dute*); Zegama eta Azpeitiako gipuzkeraz *-e* (*Zeg.z do-doe*, *Azp.z du-dew*); Burundako euskaraz *-ei* eta *-i* (*dau-dei*); Z.z *-ye* edo *-e* (*zütian-zütien*); E.z *-ei* (*ztion-ztein*) eta Zar.z *-e* edo *-ye* (*nindoke-ninkokeye*) (Bonaparte 1869: xviii). NOR-NORI eta NOR-NORI-NORK-eko datiboko 3. pertsona pluralean B.n *-tse* (*dautse*), *-ke* (*jake*), *-kee* (*jakee*), *-koe* (*jakoe*), *-e*, *-te* zabalduenak diren artean, G.n *-ote*, *-yote*, *-e*, *-ye*, L.n eta GN.n *-ote* edo *-yote*, Z.n *-e*, *-ye*, E.n *-bei*, *-iei*, *-ei*, *-e*, BN.n *-e*, etab. markak hartzen dira (Bonaparte 1869: xix).

— Iraganaldiko 3. pertsona singular eta pluralean beste euskalki orok *z*-aurrikoa badute ere, bizkaierak forma hauetan Ø- marka duela azpimarratzen du:

Le lettre *z* que l'on ajoute à la troisième personne de temps passés de l'intransitif, ainsi qu'à ceux du transitif à régime direct de troisième personne, lettre que le bisciaïen supprime presque toujours, ne peut être considérée que comme rédonnante pure, car on chercherait en vain sa raison d'être, soit euphonique, soit grammaticale. Les terminatifs bisciaïens, tels que *eban* 'il l'avait', etc., prouvent au reste amplement que c'est par intrusion que le *z* de la seconde personne s'est attaché à la troisième dans les autres dialectes (Bonaparte 1869: xxiii).

2.3.3.1.4. Iragan, etorkizun eta baldintzazko formetan, hala nola, subjuntibo, agintera eta ahalezkoetan azaldueriko aldaketei eskaintzen dien sailean B.k dituen aparteko ezaugarri zenbait aipatzen du. Besteak beste, azkenengo hiru formek gainerako euskalkietan *-za-* aditz erroa daukaten artean, B.k, Azpeitiako eta Zegamako euskararekin batera, *-gi-* erroa darabil:³²

Le subjonctif, l'impératif, le potentiel avec ses suppositifs et son optatif, ont pour caractère la syllabe *za* au transitif de tous les dialectes autres que le bisciaïen. Celui-ci remplace *za* par *gi* (Bonaparte 1869: xxvi).³³

(31) Zavalak, berriz, *z* zein *ir* pluralgileak hedaturik daudela eta inoiz biak batera ere azaltzen direla diosku: «Es vario el uso a cerca de poner la característica *z* de pluralidad de paciente de 3ª persona á los artículos de paciente de las dos 2ª y de la 1ª de plural de la columnas 1ª y 2ª del indicativo activo, incluso los que tengan el *ir* (cap. VII. nº 40 y 47). El omitirla es mas exacto, el decirlo mas frecuente.» (Zavala 1848: 55).

(32) Cf. «El imperativo, subjuntivo y potencial se forman con las radicales de *eguin* y *ekin*: pero el imperativo y el potencial terminan sus artículos como el indicativo, el subjuntivo concluye sus absolutos en *n*, que ó ella misma hace de partícula, ó cede su lugar á alguna otra.» (Zavala 1848: 65).

(33) Orripeko ohar batean gaineratzen du: «Quoique le guipuscoan emploie généralement les terminatifs avec *za* pour exprimer le subjonctif et les autres modes du même type, ceux avec *gi* n'y sont pas toutefois inusités, surtout dans la variété d'Azpeitia. Dans le sous-dialecte méridional de Cegama, on ne se sert même que de ces derniers aux modes potentiels, et lorsque le régime indirect entre dans le terminatif, il en est de même du subjonctif et de l'impératif: *deyen*, *deizun*, *deyon*, *deigun*, *deizuen*, *deyen* (...).» (Bonaparte 1869: xxvi).

2.3.3.1.5. Bizkaieraren aparteko ezaugarritzat jotzen ditu, bestalde, kontsuetudinarioko *eroan* eta *joan* egitura bereziak:³⁴

Quant aux terminatifs bizcaïens formés par les noms verbaux *eroan* 'emporter' et *joan* 'aller', terminatifs avec lesquels le P. Zavala a composé son mode 'consuetudinario', nous n'y voyons pas, comme pour *izan*, *egin* et *egon* ou *egoki*, de raison suffisante à justifier leur séparation des noms verbisés ordinaires, car leur sens de 'avoir accoutumé', n'est après tout qu'une locution verbale, ou un idiotisme propre à un seul dialecte: *edan daroa*, *jausi doa*, 'il a accoutumé de boire, il a coutume de tomber'(...) (Bonaparte 1869: xxvii).

2.3.3.1.6. Bizkaieran agertzen den aoristoaren forma eta balio berezietz ohartzen da: «les terminatifs de certaines localités de la Biscaïe, lesquels, tout en appartenant au subjonctif quant à la forme, sont employés dans le sens de l'indicatif» (Bonaparte 1869: xxvi).

2.3.3.2. *Bizkaieraren barneko ezberdintasunak*:

2.3.3.2.1. *Le verbe basque-n* 1862an *bokalen antzekotasun araua*-k sortarazitako aldaketen sistemen berridazketa egiten du (ik. 2.1.1). Oraingo honetan izen arruntetan ageri aldaketez mintzatu beharrean, aditz formetan ediren daitezkeenei ekiten die, sistema ezberdinak dituzten herriak berriro ere azalduz. Aurrekoan bezala, hiru sistema bereizten ditu:

a. Lehendabiziko sistema, hots, hiatoaren bigarren bokalak eragindako bilakaerak onartzen dituzten herriena adieraztean, Zavalak bere gramatika bereizi zituen eufonia moeten sailkapenari (Zavala 1848: 63), alegia «Eufonías por alteracion», «Eufonías por adición», «Eufonías por supresion» bereizketari, jarraitzen dio:³⁵

-Trukakerak ("Permutations"):

a > e, i: Trukaketa honen adibide gisa mendebaldeko bizkaieraren Plentzia, Arratia eta Orozkoko hizkeretan gertatzen den *sirean* (< *ziraan*) eta B.zko³⁶ *neunkian* (< *neunkean*) aipatzen ditu.

e > i: *deutzie* (< *deutsee*) mendebaldeko bizkaieraren Orozko eta Arrigorriagako hizkeretan.

o > u: B.n *daguala* (< *dagoela*).

(34) Cf. «Los consuetudinarios peculiares de Vizcaya se forman con los auxiliares de *eroan* y *joan*, v. g. «*Eguin daroat*, suelo hacer. *Etorri doa* suele venir (...). Los consuetudinarios comunes con los de otros dialectos con dos participios, de los cuales el primero es siempre de presente, y el segundo del verbo *izan*, v. g. «*Eguiten izan dot* lo he solido hacer. *Artuten izan euan* lo acostumbro tomarlo (...)» (Zavala 1848: 65).

(35) Jakina ere badenez, Zavalak bere aldetik, Astarloarengandik jaso zuen adierazpide hau. Ezbairik gabe, Astarloak (1883) ematen duen hiatoen aldaketen azalpen hau oso baliagarri egin zitzaizen gai honetaz arduratu zirenei eta, bereziki, orri hauean gaitzat dirugun Zavala eta Bonaparteri. Badirudi, gainera, Astarloaren adierazpenak praktikotasunaz gain, bestelako ekarpen fonologiko aipagarriak dituela. M. Lourdes Oñederrak (1989), Astarloak euskal fonologiari ekarri zionaz mintzatzean, erregela edota bilakabide fonologikoen adierazpen honetaz honela diosku: «DF 156-159 orrialdeetan ematen ditu gerta daitezkeen «letra» aldaketak jasotzen dituzten hiru erregelak: hain zuzen ere kenketa («Supresión de letras»), aldaketa («Sustitución de letras») eta eransketak («Adición de letras»). Guztiotan ikusten da ez duela izenarekin bakarrik asmaru. Edukiaren aldetik ere hots aldakuntzaren dinamismoaz erabat jabetu da eta, bigarren saileko aldaketez oso garbi uzten duen bezala, aldaketaren eragile izan daitekeen ingurunea ere aintzakotzat hartzen du (...)» (Oñederra 1989: 130).

(36) 'Bizkaiera' soilik esaten duenetan ekialdeko bizkaiera literarioaz, hots, markinera literarioaz mintzatzen dela uste dugu.

-Eransketak ("Additions"):

-*i* + *y*: lehen ikusi dugun legez, azken eransketa honetaz mintzartzean euskalkietan agertu ezberdintasunez landara, bizkaieraren barnean hiatoetako **j* -k hartzen dituen formen berri ematen digu: B.z *dagijan* (< *dakian*); Gipuzkoaldeko B.z *dakišan*, *dekisən* (Bergara aldean) (Bonaparte 1869: xxx).

-*o* + *b*, *m*: Orozko eta Baranbion ezezik, Ergoienen ere honelakoak azaltzen dira eta inoiz *b* barik *m* tartekatzen da.³⁷

-*u* + *b*: Bizkaiko hizkeretan ediren daitezkeen *b* ezberdinen hedadura ezagutarazten du:

Dans certaines localités, comme à Marquina, à Villareal de Guipuscoa, etc., le *b* a le premier son, ou bien, quoique plus rarement, il peut, se supprimer: *buruba*, et quelquefois *burua* à Marquina; *buruba* toujours, à Villareal. En d'autres localités, comme à Orozco en Biscaie, à Barambio en Alava, à Arrayoz dans la vallée navarraise de Baztan, nous avons trouvé le *b* très-faible, à peu près comme *w* anglais, qui est, lui aussi, comme les deux *b*, une consonne labiale pure, quoique très-faible (Bonaparte 1869: xxxi).³⁸

b. Hiatoaren lehen bokalak eragindako aldaketen artean, bizkaierari dagokionez, kasu bakarria ematen du aditzera eta mendebaldeko bizkaieraren usadioa dela diosku:

a > *e*, *ae*: «*auen* (pour *auan*) bisc. occ.'il l'avait' (...); *bistu de* (pour *biztu da*) bisc. occ.» (Bonaparte 1869: xxx-xxxii).

c. Bokalek elkarriz eragiten dioten aldaketa sistemaren barruan, mendebaldeko bizkaieraren Gernika, Arrigorriaga eta Otxandioko kasuak baizik ez ditu ematen: «*aa* x *ie*; *ea* x *ie*; *oa* x *ue*; *ia* x *ije*; *ua* x *ube*. *Exemples*: sirien (pour *ziraan*); neukien (pour *neukean*) *bisc. occ. de Guernica, d'Arrigorriaga et d'Ochandiano*; dauela (pour *dagoala*) *Ochandiano*; dakijen (pour *dakian*) *Guernica, Arrigorriaga, Ochandiano*; ninduben (pour *ninduan*) *Ochandiano*.» (Bonaparte 1869: xxxi).

2.3.3.2.2. Txistukari bizkarkarien eta apikarien arteko alternantziak Markinaldeko bizkaiera literarioa eta gainerako bi azpieuskalkiak aldentzen ditu: izan ere, mendebaldeko bizkaieran eta Gatzagan *ts*-ren ordez *tz* ahoskatzen den bitartean, ekialdeko bizkaieran ez du aldaketarik jasotzen: «Le *ts* se prononce *tz* en bisc. occ. et en bisc. guip. de Salinas; *dotze* 'il le leur a' (pour *dotse*), *deutse* bisc. littéraire ou oriental» (Bonaparte 1869: xxvii). Orobat, *z* eta *s*-ren arteko alternantziak ere mendebalde eta ekialde banatzen ditu: «Le *z* se prononce *s* en bis. occ., prononciation fâcheuse, qui est souvent la source de bien des équivoques: *dosu* 'tu l'as' (pour *dozu*).» (Bonaparte 1869: xxvii).

2.3.3.2.3. ZER-NORI-NORK-eko adizkietan Gipuzkoako bizkaieraren herri batzuk ez dute B.n arrunta den **etsi* erroa hartzen, honela gainerako azpieuskalkietako

(37) Cf. «Le *b* d'Orozco a un son très-faible, qui se rapproche du *w* anglais. Les gens les plus grossiers de cette vallée qui habitent la partie montueuse d'Ergoyen, changent quelquefois le *b* en *m*: *ollo* 'poule'; *olloba* 'la poule' Orozco, Barambio; *olloma* Ergoyen.» (Bonaparte 1869: xxxi).

(38) Printzeak ezagutarazten dituen bizkaierazko *b* ezberdinak ulertzeko, orrialde berean azaleratzen dituen *b* moeta ezberdinak dakartzagu hona: «Le plus commune est celle du *b* basque proprement dit, qui est en même temps le *b* ou *v* espagnol, ou le *b* gascon. Le son en est labial pur comme celui du *b* ordinaire, mais il en diffère par sa continuité (...). L'autre prononciation du *b*, est celle qui se rapproche du *w* anglais» (Bonaparte 1869: xxxi).

jokabidetik urruntzen direlarik: «(dotsa-deutsa, dotse-deutse, Vergara; dotza-dotzo, dotze Salinas; sao, saue, Oñate); jako, jate, bisc. du Guipuscoa» (Bonaparte 1869: xix).³⁹

2.3.3.2.4. Forma alokutiboetan ere ediren zuen mendebaldeko eta ekialdeko bizkaieraren arteko zenbait ezberdintasun: «Les syllabes bisciaïennes *gaj*, *laj*, *naj* des terminatifs allocutifs, se changent très-souvent en *gañ*, en *ll*, en *ñ* dans le sous-dialecte occidental: *geuntsan*, m. *gajeuntsaan* ‘nous le lui avions’; *leuskegu*, f. *lajeuskegun* ‘il nous l’aurait’; *neunke*, m. *najeunkek* ‘je l’aurais’; et en bisc. occ.: *gañeuntsan*; *leusku*, f. *lleuskun*; *ñeunkek*.» (Bonaparte 1869: xxvii).⁴⁰

2.3.3.2.5. “Letra erreduntante eta eufonikoei” eskainitako atalean Orozko, Baranbio eta Audioko hizkeren *ninei*, *lilei*, *lileye* eta Zamudioko euskararen *nei*, *zei*, *lei*, *zeye*, *leye* baldintzazko forma bereziak erakusten ditu.⁴¹

Le *n* et le double *l* rédundants sont en usage, d’une manière bizarre, à la première personne du singulier et à la troisième du singulier et du pluriel du potentiel conditionnel, à Orozco et à Barambio, ainsi qu’à Llodio, localités où l’on parle deux variétés distinctes du bisciaïen occidental: *ninei*, *lilei*, *lileye* (...). La seconde personne des deux nombres et la première du pluriel étant comme en bisciaïen ordinaire *ginei*, *zinei*, *zineye* ‘nous le pourrions, tu le pourrais, vous le pourriez’, les terminatifs des deux variétés d’Orozco et de Llodio se trouvent tout à fait en opposition avec ceux, admirablement formés, de Zamudio: *nei*, *zei*, *lei*, *gei*, *zeye*, *leye* (Bonaparte 1869: xxiv).

2.3.3.2.6. Laguntzaileen artean sail bat *au*-tik datorrela defendatzen du.⁴² «Nous disons donc que la syllabe *au*, telle qu’elle existe dans son intégrité primitive en *dau* ‘il l’a’ du bisciaïen, peut se transformer en *a*, *e*, *i*, *o*, *u*, *ü*, *ai*, *ei*, *eu*, *aa*, *ao*, *ie*, *ii*, *io*, *iu*, *üi*, *oo*, *üi*, *oo*, *üi*, *üüi*» (Bonaparte 1869: xi).⁴³ Bizkaieraren barruan mendebaldeko Bilbo

(39) Etxenikeri igorritako eskutitzetan argi asko geratzen da sarritan Bonapartek bere banaketak osatzeko Zavalaren datuak oinarritzat hartzen zituela eta bere laguntzaileen bitartez baieztatatu. Halaber, itzulpenei behar besteko aldaketak egiteko gramatikaliariaren obra eredutzat hartzen zuela: «...je voudrais le prier par votre moyen de vouloir bien s’informer auprès de D. Julian, si l’assertion suivante du Padre Zabala dans l’ouvrage intitulé: *El Verbo Regular Vascongado de Dialecto Vizcaino* est exacte. Voila ce que Zabala dit à la page 57. En las villas de Oñate, Vergara y sus alrededores tienen una conjugacion muy particular para la activa de recipiente de 3ª persona de singular de los tenso perfectos columna 1ª, y en lugar de *deutsa*, *deutse*, *deutsazu*, *deutsazue*, *deutsat*, *deutsagu*, dicen *jao*, *jaoe*, *jaozu*, *jaozue*, *jaot*, *jaogu*.

Si ce que dit le P. Zabala est exact par rapport à Vergara, comme le catéchisme doit représenter le basque propre à Vergara, à l’exclusion de tout autre, il me parait qu’il faudrait toujours substituer *jaot* etc. à *deutsat* etc. Or je trouve toujours *deutsat* dans le catéchisme et jamais *jaot*.» (Urquijo 1910: 295).

(40) Cf. «Finalmente es muy usual en los pueblos del centro del Señorío hacer de la *y* característica del tratamiento familiar y de *l*, *n* y *g* antecedente ó siguiente una sola letra que en su sonido equivalga á ambas, ó que á lo menos les sea á fin, diciendo *ll* por *lay*, *ñ* por *nay* y *güeñ*, *guiñ* ó *gañ* respectivamente por *gayen*. De suerte que lo que yo escribo “*layeuscun*, *nayeunkek*, *gayeuntsan*” etc., ellos pronuncian “*lleuscun*, *ñeunkek*, *gañeuntsan*”» (Zavala 1848: 56).

(41) Cf. «En Zamudio y en los sobredichos Llodio, Orozco, Barambio... tengo oído el potencial de una formación mas uniforme que la que por casi universal pongo en mi conjugacion. Porque en el primero dicen “*eguin lei*, *leie*, *cei*, *ceie*, *nei*, *guei*” etc. En los segundos “*lilei*, *lileie*, *cineie*, *cinei*, *ninei*, *guinei* etc.”» (Zavala 1848: 56).

(42) Auzi honen azalpenak Bonaparteren aditz teoriiaz sakontzea eskaruko liguke. Gure helburuetatik urrunegi geraruko litzatekeen arazo honetaz Ricardo Gómez arduratu zen 1990ean IX Donostiako Udako Ikastaroetan eman zuen hitzaldian.

(43) Zavala kasu honetan bizkaieran erabiltzen ziren bi formak ematera mugatzen da, hauen hedadura eta jatorria zehaztu gabe: «La radical de los artículos activos de recipiente de la 1ª columna es en las inmediaciones de Bilbao *au*, y en otros pueblos *eu*. v. g. “*dautsut*, *daust*, ó *deutsut*, *deust*”.» (Zavala 1848: 55).

inguruko bizkaieran *dau*, *daust* darabiltzaten artean, Mendebaldeko Arratia eta Arrigorriagako hizkeretan *den*, *deust* formak dituzte.

2.3.3.2.7. Bilbo inguruko kostaldeko herrietako euskaran, besteetan ez bezala, iragan aldiko eta subjuntibozko formetan *-n*-rik ez da eransten, honela beste hizkeren usadioetatik aldentzen delarik: «Selon le P. Zavala, les localités maritimes des environs de Bilbao retrancheraient aussi ce *n* final: *za* pour *zan* 'il était'; *egia* pour *egian*; *zidi* pour *zidin*; *ekio* pour *ekion*» (Bonaparte 1869: xxiv).⁴⁴

2.3.3.2.8. **j*-ren ahoskera ezberdinak: Zalantzarik ez dago **j*-ren ebakera ezberdinen banaketa printzeak B.n —beste euskalkietan bezalaxe—⁴⁵ hizkerak zein azpieuskalkiak bereizteko zerabilen erizpide garrantzitsuenetako bat dugula. *Le verbe basque* lanean **j*-ren ahoskera aniztasuna eta bakoitzaren hedadura erakustea ezeze, hauen etorkia azaltzen ere ahalegintzen da. Aurretik ikusi dugunez (ikus. 2.3.3.1.1.), [j] ahoskera orokorra izanik, zenbait salbuespen agertzen ditu; izan ere, Orozkoko hizkeran, markineran eta Gipuzkoaldeko bizkaieran j([x]) eta Oñatin ʃ([s]) ahoskatzten bait da.

Salbuespen hauen etorkiei dagokienez, Oñatiko ʃ-ren etorkia zalantzazkoa den arren, jatorri euskalduna izan bide duela uste du. Izan ere, Espainian Asturiasen izan ezik ez da honelakorik agertzen eta, bi eremu hauek harreman zuzenik ez izanik, ezin bide honetatik sartu.

[x]-ren etorkia aztertzean, bestalde, zalantza handiagoak onartzen ditu. Printzearen aburuz, bi baldintza bete beharko lirateke hots hau agertzeko: a) gaztelerekin mugan izatea edo b) [x] ebakitzten den euskal lurralde barekin lotura estua izatea. Euskararen eremu batzuetan bi baldintza hauen kontra-adibideak daudela ohartzen da printzea:

a. [x] kasu gehienetan gaztelerekin mugarik ez duten eremuetan eta, are gehiago, hots hori erabiltzen ez den lurraldeez inguraturik dauden eremu linguistikoetan ediren daiteke. Esaterako, gipuzkerak, iparmendebaldeko nafarrerak eta Markinaldeko euskarak gaztelerekin mugan ez izanik eta, gainera, [j] nagusia den hizkeraz inguraturik egon arren, [x]-ren eremu handiena osatzen dute.

b. Erromantzearekin harreman estua duten inguruetan, berriz, ez da agertzen, salbuespenak salbuespen.

Oro har, haxe dugu **j*-ren hedaduraz eta mugez printzeak laburbilduz esandakoa:

(44) Cf. «Por 3. defecto cuento la supresion de la *n* final de los artículos, practicado en los pueblos de la costa del mar cercanos á Bilbao, v. g. «*Yan eguia'*» por *eguián* ó *evan*, él lo comió: *etorri cidi'* ó *za'* por *cidin* ó *zan*, se vino: *yoan ekio'* por *ekion* ó *yacon*, se le fué.» (Zavala 1848: 57).

(45) Gainerako euskalkietan osatu zituen lanei beharuz gero, berehala ohartzen gara **j*-ren ahoskera ezberdinak hizkerak nahiz azpieuskalkiak bereizteko usu erabili zuen erizpidea dela. Askoren artean, iparraldeko goinafarreraren barneko bi azpieuskalki ezberdinetan bereiziko zituen Bera eta Elizondoko euskararen arteko banaketaren adibide hau dakargu: «La *jota*, comme règle générale n'existe pas plus à Vera qu'à Elizondo, par conséquent il faudra toujours écrire *y* et n'employer la *jota*, *j* guttural que lorsque par exception comme à Elizondo, ce son guttural se fait sentir dans la prononciation» (Urquijo 1910: 261-262). Hala nola Arano eta Goizuetaren arteko ezberdintasunak ezartzean ematen duen azalpen hau: «1° Le son guttural que nous représentons par "j", est identique à celui de "j" espagnol, et il n'existe, à Goizueta, que dans un très-petit nombre de mots, tels que *jaun* "monsieur, seigneur" et *Jangoïko* "Dieu", qui se prononcent exactement comme à Arano; mais le "j" qui est très-commun dans cette dernière localité, est presque toujours remplacé, à Goizueta, par "y", que nous employons pour exprimer le son palatal de "y" espagnol en *mayo* "mai"(...). Le parler d'Arano participe du guipuscoan plus que celui de Goizueta.» (Bonaparte 1877: 7-8).

La Biscaie occidentale qui ne possède pas la 'j' est donc limitée par des pays castillans, tandis que le pays de 'j' formé par la Biscaie orientale où domine le dialecte littéraire, par la totalité du Guipuscoa et les vallées du nord-ouest de la Navarre, telles que celles d'Araiz et d'Araquil, se trouve séparé du castillan par le pays sans ' ' qui consiste dans les vallées du nord et du nord-est de la même province, telles que celles d'Ulzama et de Baztan, et par le pays au sud occupé par le haut-navarrais méridional. (Bonaparte 1869: xxxi).

Orozkoko [x] dugu aipatu salbuespenik garrantzitsuena, ezaugarri honegatik hizkera hau inguruan dituenetatik urrutiratzen bait da. Honen etorkiaz mintzaztean, aldiz, erromantzearen eragin zuzena izan dezakeela onartzen du Bonapartek:

Quant au 'j' de la variété bisc. occ. d'Orozco et du sous-dialecte nav.mér. de Puente, sa présence, due selon toute apparence à l'influence du castillan, n'a rien de surprenant, puisque ces localités, quoique faisant partie, la première d'un sous dialecte et la seconde d'un dialecte sans 'j', se trouvent à l'extrême limite de l'euskara, et par conséquent en contact immédiat du castillan (Bonaparte 1869: xxxi).

Amaitzeko erizpide hauek oro laburbilduko ditugu, zerrenda halabeharrez osaga-be geratzen dela dakigun arren bizkaiera osoari eransten zizkion bereizgarriak, euskalkiaren barneko hiru eremu linguistiko nagusiak zein eremu txikiagoak banatzeko orduan gogoan izan zitzakeen ezaugarriak talde ezberdinetan sailkatuz:

a. *Bizkaieraren ezaugarriak eta zenbait berezitasun*: -a + a > -ea(ia) (2.3.3.1.1, orripeko oharrean); *j-ren ahoskera (2.3.3.1.1.); *naiz*-eko *ai* diptongoa *a* bihurtzea (2.3.3.1.1.); erakusleen *au*, *oni*, *a* formak (2.3.3.1.2.). Aditz morfologian: NOR-NORI adizkietako *j*-aurrizkia; ZER-NORI-NORK-eko adizkietako **eutsi* erroa (*deutsot*, *deutsot*) (2.3.3.1.3.); -z pluralgilea (2.3.3.1.3.); 3. pertsonako marka ezberdinak (*daude/dabe*) (2.3.3.1.3.); subjuntiboko, ahalezko eta baldintzetako -*gi*- erroa (2.3.3.1.4.); kon-suetudinarioko *joan-eroan* (2.3.3.1.5.); aoristoaren erabilpena (2.3.3.1.6.).

b. *Bizkaieraren azpieuskalkiak bereiztekoak*: *j-ren ahoskera (orokorki, ek.n [x] / mend.n [j] da ahoskera arruntena —lehen aipatu Orozkoko kasua salbu—) (2.3.3.1.1.); 3. pertsonako marka ezberdinak (adb.: ek.k -e, -ee darabil, mend.k, ordea, -de, -dee) (2.3.3.1.3.); aldaketa eufonikoak (2.3.3.2.1); txistukari bizkarkari eta apikarien arteko alternantziak (markinera lit.n *tz* / mend.n eta Gatzagan *ts*) (2.2.1.1 eta 2.3.3.2.2.) ek.k *z* duen bitartean, mend.k *s* (2.3.3.2.2.); NOR-NORI-NORK adizkietan **eutsi* erroa orokorra izanik, Gipuzkoako B.k era ezberdinak atxiki ditu (Oñatin *ṣao*, *ṣaue*, Gipuzkoako B.n orohar *jako*, *jate*) (2.3.3.2.3.); Bergara aldeko pluralgile marka ezartzeko era (B. orok.ean *daucadaz* / Berg.n *dauzkat*) (2.2.1.1.); forma alokutiboetan antzeman daitezkeen aldeak (ek.n *gaj*, *laj*, *naj* / mend.n *gañ*, *ll*, *ñ*) (2.3.3.2.4.).

c. *Hizkeren arteko ezberdintasunak*: Guztiez gain, hizkerak bereizteko Bonapartek usuen txerkatu zituen ezaugarriak eufonia bilakaera ezberdinak (2.2.1.1 eta 2.3.3.2.1.) eta *j-ren ahoskera ezberdinak ditugu (2.3.3.1.1.). Horrezaz landa, Orozko, Baranbio eta Laudioko ahalezko era bereziak besteetatik ezberdintzen dira (*ni-nei*, *lilei*, *lileye*) (2.3.3.2.5.), hala nola Zamudiokoak (*nei*, *zei*, *lei*, *zeye*) (2.3.3.2.5.); Bilbo inguko herrietako *dau*, *daust* / Arratia eta Arrigorriagako *deu*, *deust* (2.3.3.2.5.);

Uriarterekiko eskutitzetan ere, azken hizkera honetan, Gernikakoan ez bezala, genitibo zaharraren erabilpena azaltzen zaigu (2.1.2 orripeko oharrean); Bilbo inguruko kostaldeko euskararen berezitasuntzat jotzen ditu iragan aldiko eta subjuntibo *-n* markarik eza (2.3.3.2.7.) eta eremu honetako zenbait aditzek erro ezberdinak direla medio adierazten duten apartekotasuna (Plentzian *egidan* / B orok.n *jatan*, Pl.n *eiden* / B. orok.n *eustan*, Pl.n *due* / B. orok.n *dogu*) (2.2.2.2).

3. Ondorioak

Lan honetan zehar, sarreran iragarri legez, bi izan dira gure funtsezko egitasmoak. Batetik, Bonapartek bizkaieraren sailkapenak osatzeko zeuzkan iturri eta languntzek sailkapenetan izan zuten bete-beteko garrantziaz ohartarazi nahi izan dugu. Bestetik, bere materialen artean bereziki, 1862ko eta 1869ko argitalpenetan eta Uriarterekiko gutunetarian idoro ditugun erizpideak azaleratzen ahalegindu gara, kriterio hauek oro sailkapenetako zein mailatan ezarri zituen, hau da, bizkaiera gainerako euskalkietatik bereizteko edo barneko eremuak banatzeko erabiliak izan ziren agertuz. Jakin badakigu, haatik, gai hauei dagokielarik, atek ireki baizik ez dugula egin eta hainbat auzi merezi duen arretaz aztertzeke utzi dugula. Besteren artean, badira, printzearen ondarea bilduko badugu, oraindik erantzun edota proposamen zehatzik gabe gelditzen diren bi auzi aipagarri.

Auziok epe laburrean printzeak bizkaieraren eremu osoan batu zituen testu eta datu ororen azterketa sakonetik, hala nola emari hauek eta beranduago Azkuek (1905-6, 1925) osatu lanen nahiz gaurko ikerlanekiko erkaketatik iradokitako datuez baliaturik erantzun beharra dago. Lehenengoa dotrinen itzulpenez Bonapartek egin zuen erabilpena argitzea litzateke, alegia, bere aginduz osaturiko testuak printzeak *a priori* zekizkien berezitasunen baieztagiria ala, besterik gabe, datu iturri gisa erabiliak izan ziren finkatzea. Era batera dela, bestera dela, testu horiek printzearen azterbide eta eritzi orokorrak ulertzeko baliogarritasun itzela izango lukete gaurko ikerketetan. Bigarrena, egun euskal dialektologian lan egin nahi dugunoi oso erabilgarri gerta dakigukeen 1869ko sailkapenaren berrikusketaren beharra nabarmentzea litzateke. Badira, izan, anitz arrazoi berrikusketa honetarako; baina, arrazoibide berririk itsatsi gabe, lantxo honetan aurretiaz azpimarratu dugun pare batek argiro adierazten du, gure ustez, honen premia. Izan ere, mende luze baten euskalki honen barruko eremu linguistikoen hedadurak jaso dituen berezko aldaketen ikusketaren beharra alde batera utzirik, behin eta berriz aipatu dugun erizpide zehatzen ezezagutzari, hala nola datuen zalantzezko bilketari, printzeak dialektuez zuen kontzeptu hertsia eranstea baino ez zaie behar, gaurko ikuspegitik oinarritzko isoglosen hedadura kontuan hartuko lituzkeen banaketa finkoagoen eta egungo dialektologiaren interesetatik hurbilagoen beharra dugula ohartzeko.

Aipamenak

Añibarro, Fr. P. A. de, *Gramática bascongada*, ASJU, III, (1969).

Arana Martija, J. A., 1989, «Prólogo», in González Echegaray (1989).

Azkue, R. M^a de, 1905-06, *Diccionario vasco-español-francés*, Tours. Berrarg. faksimilea: Bilbo, 1969.

———, 1925, *Morfología vasca*, Bilbo. Berrarg. faksimilea: Bilbo, 1969.

- , 1927, «Observaciones acerca de la obra *Langue basque et langues finnoises* del Príncipe L.-L. Bonaparte», *Euskera* VIII. Separata, Bilbo.
- Bonaparte, L.-L., 1858a, *Salomonen Kanten Kanta. Dial. Biscaina generali. (El Cantar de los Cantares de Salomon, traducido al dialecto vizcaino general, por el P. Fr. José Antonio de Uriarte)*, BDV m/s Bv-17.
- , 1858b, *Salomonen Kanten Kantia. Dial. Biscaina Marquinensi. (El Cantar de los Cantares de Salomon traducido al dialecto vizcaino de Marquina por el P. Fr. José Antonio de Uriarte)*, BDV m/s BV-16. Argitaratua: *Le Cantique des Cantiques de Salomon traduit en Basque Biscayen Central, tel qu'il est communément parlé aux environs de Bilbao et accompagné d'une traduction en Basque Biscayen litteraire de Marquina par le P. J. A. de Uriarte. Suivi d'un petit dictionnaire comparatif des dialectes basques par le Prince Louis-Lucien Bonaparte*, Londres, Strangeways & Walden, 1862.
- , 1862a, *Langue basque et langues finnoises*, Londres.
- , 1862b, *La doctrina del P. Astete añadida por Luarca, traducida a los cinco subdialectos bascongados del dialecto de Vizcaya, a saber, el subdialecto de Marquina, Bermeo, Central, Arratia y Ochandiano, por el Padre Fr. José Antonio de Uriarte, misionero del Colegio de Bermeo. Para el Príncipe Luis Luciano Bonaparte*, BDV m/s Bv-41. Argitaratua: *La doctrina Cristiana traducida al vascuence, dialecto vizcaino, variedades de Marquina, Bermeo, Arratia, Centro y Ochandino*, Londres, Strangeways & Walden, 1863.
- , 1863, *Carte des sept provinces basques montrant la délimitation actuelle de l'euscara et sa division en dialectes, sous-dialectes et variétés*, Londres.
- , 1866a, (GASPAR DE ASTETE). *Catecismua bascongado. Dialecto de Vizcaya. Variedad de Plencia*, BDV m/s BV-37.
- , 1866b, (GASPAR DE ASTETE) *Catecismo bascongado. Dialecto vizcaino. Variedad de Arrigorriaga*, BDV m/s BV-35.
- , 1866c, (GASPAR DE ASTETE) *Catecismo bascongado en el dialecto Literal de Vizcaya, Lenguaje de la variedad de Marquina*, BDV m/s Bv-38.
- , 1867, (GASPAR DE ASTETE) *Catecismua Orozcoco eusqueran*, BDV m/s BV-36.
- , s.a., *Catecismo de Astete añadido por Luarca, traducido al vascuence de Vergara por D. Julián Anchotegui, cura Coadjutor de Sta. Marina del mismo pueblo*, BDV m/s BV-34.
- , ca.1868, *Phonologie de la langue basque dans tous ses dialectes; comprenant les règles de la prononciation, de l'accent tonique et du changement des lettres; suivie de la loi de l'affinité ou harmonie des voyelles, et précédée d'une nouvelle classification des dialectes, sous dialectes et variétés de l'euscara. D'après de nombreux renseignements pris sur les lieux en 1856, 1857, 1866 et 1867. Par le prince Louis-Lucien Bonaparte*. Londres, BDV m/s Bv-84.
- , 1869, *Le verbe basque en tableaux, accompagné de notes grammaticales, selon les huit dialectes de l'euscara: le guipuscoan, le biscaien, le haut-navarrais septentrional, le haut-navarrais méridional, le labourdin, le bas-navarrais occidental, le bas-navarrais oriental et le souletin; avec les différences de leurs sous-dialectes et de leurs variétés. Recueilli sur les lieux mêmes de la bouche des gens de la campagne, dans cinq excursions linguistiques faites dans les sept provinces basques d'Espagne et de France pendant le années 1856, 1857, 1866, 1867, 1869*, Londres.
- , 1877, «Observations sur le basque de Fontarabie, d'Irun, etc». *Actes de la Société Philologique* VI, 3,1-47, Paris.
- , 1881a, «Observaciones sobre el vascuence de algunos pueblos del valle de la Burunda», *Euskal-Erria* II, 145-151.
- , 1881b, «Observaciones acerca del vascuence de Valcarlos», *Revista Euskara* IV, 161-166.

- , 1882, «Observaciones acerca del vascuence de Betelu», *Revista Euskara* V, 120-121.
- De Rijk, R. P. G., 1970, «Vowel interaction in Biscayan Basque», *FLV* V, 149-166.
- Gómez, R., 1989, «Bonaparte Printzearen inguruko hizkuntz eztabaidak», *ASJU* XXIII-2, 355-393.
- González Echegaray, 1989, *Catalogo de los manuscritos reunidos por el Príncipe Luis-Luciano Bonaparte que se hallan en el País Vasco*, Bilbo.
- Lakarra, J. A., 1986, «Bizkaiera zaharra euskalkien artean», *ASJU* XX-3, 639-705.
- Menéndez Pidal, R., 1962, *En torno a la lengua vasca*, Austral, Buenos Aires.
- Mitxelena, K., 1988 [1964], «Sobre el pasado de la lengua vasca», in *SHLV*, 1-73.
- Oñederra, M. L., 1989, «Euskal fonologiazko berriak 1900 arte», *ASJU* XXIII-1, 115-131.
- Ruiz de Larrinaga, P. Fr. Juan, O. F. M., 1954-58, «Cartas del padre Uriarte al Príncipe Luis Luciano Bonaparte», *BAP* X, 231-302; *BAP* XIII, 220-239, 331-347 eta 429-452; *BAP* XIV, 397-443.
- Urquijo, J., 1908-1910 «Cartas escritas por el Príncipe L. L. Bonaparte a algunos de sus colaboradores», *RIEV* II, 215-221 eta 655-659; *RIEV* IV, 233-297.
- Vilallonga, J., 1953-57, «Introducción a un estudio sobre Luis-Luciano Bonaparte y sus trabajos», *EJ* VII, 39-67.
- Yrizar, P. de, 1981 [1949], «Los dialectos y variedades del vascuence», *Contribución a la dialectología de la lengua vasca* I, 97-125, Donostia.
- Zavala, Fr. J. M. de, 1848, *El verbo regular vascongado del dialecto vizcaino*, Donostia.
- , 1986, *Fábulas en dialecto vizcaino*, (Klasikoak, 2), Labayru, Bilbo.
- Zuazo, K., 1988a, *Euskararen batasuna. Iker-5*, Euskaltzaindia, Bilbo.
- , 1988b, «Bizkaieraren ezaugarriez gehiago», *ASJU* XXII-2, 367-377.
- , 1988c, «El verbo regular vascongado del dialecto vizcaino gramatikaren ekarriaz», *ASJU* XXII-2, 547-568.